Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií

Barbora Babická

Bakalářská práce

Reflexe ghetta Lodž v poválečných židovských periodikách

Vedoucí práce doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc.

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 6. 2014 ….....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Blance Soukupové, CSc. za její cenné rady a vstřícný přístup při vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1. Úvod....1
   1. 1 Cíl výzkumu....1
   1. 2 Vzorek....1
      1. 2. 1 Věstník židovské obce náboženské v Praze....2
      1. 2. 2 Židovská ročenka....4
   1. 3 Metody....5
      1. 3. 1 Historická metoda....5
      1. 3. 2 Komparativní metoda....5
      1. 3. 3 Teorie masových médií....6
2. Nástin dějin židů v Československu po druhé světové válce ve světle vybraných odborných titulů....7
   2. 1 Období let 1945-1948 (Situace židovské menšiny po osvobození do únorového převratu)....7
      2. 1. 1 Proč jsem se vrátil právě já....7
      2. 1. 2 Situace doma....8
      2. 1. 3 Problémy s občanstvím....10
      2. 1. 4 Restituce....10
      2. 1. 5 Antisemitské kauzy....12
      2. 1. 6 Emigrace....12
   2. 2 Období let 1948-1956 (Od únorového převratu do zahájení destalinizace)....13
   2. 3 Období let 1956-1968 (Od destalinizace k Pražskému jaru)....15
   2. 4 Období po roce 1968 (Od Pražského jara k normalizaci)....18
   2. 5 Období po roce 1989....20
3. Historie a každodennost lodžského ghetta ve světle vybraných odborných titulů....21
   3. 1 Situace v Lodži před založením ghetta....21
   3. 2 Historie a každodennost lodžského ghetta....23
      3.2.1 Transporty z Prahy do Lodže....24
   3. 3 Likvidace ghetta....28
4. Reflexe ghetta Lodž ve vybraných titulech – Věstníku a Židovské ročence....30
   4. 1 První zmínky o lodžském ghettu....30
   4. 2 Procesy s nacisty z lodžského ghetta....31

4. 3 Vytváření pamětních míst.....33
4. 4 Rodící se obraz historie lodžského ghetta v sevření komunistickou propagandou.....37
4. 5 Čeští židé v ghettu Lodž.....43
4. 6 Vzpomínky a deníky polských židů vězněných v lodžském ghettu.....44
4. 7 Beletristické počiny o lodžském ghettu.....47
5. Závěr.....53

Seznam literatury a pramenů

Internetové zdroje

Přílohy

1. Úvod

1. 1 Cíl výzkumu

Jako problém mé bakalářské práce jsem si zvolila reflexi ghetta Lodž v poválečných židovských periodikách vydávaných v Praze, konkrétně ve Věstníku židovské obce náboženské v Praze (1945-1989), od roku 1953 vycházejícího pod názvem Věstník židovských náboženských obcí v Československu, a v Židovské ročence (1953-1989). Právě do lodžského ghetta byl na podzim roku 1941 deportován i velký počet českých židů.

Ghetto Lodž, druhé největší ghetto po Varšavě, bylo založeno začátkem února roku 1940, kdy do něj bylo soustředěno veškeré židovské obyvatelstvo města Lodže.[1] V Lodži žilo před druhou světovou válkou na 250 000 židů, kteří tvořili téměř 1/3 celkové populace města.[2] O rok později od založení ghetta bylo na toto místo deportováno celkem 5 002 českých židů spolu s mnoha dalšími židy ze západní Evropy.[3] Ghetto začalo být likvidováno až v létě roku 1944, kdy se již začala nebezpečně přibližovat ruská fronta.[4] Z původního počtu českých židů přežilo pouhých 277 osob.[5] Jedním z nejdůležitějších faktorů, proč bylo toto ghetto tak dlouho ponecháno, byla skutečnost, že ghetto bylo s postupem času přeměněno na pracovní tábor, a většina výrobků zde vytvořených putovala právě pro německý wehrmacht.[6] O ghettu pojednám šířeji ve třetí kapitole.

1. 2 Vzorek

Pro svou práci jsem si zvolila jako ústřední vzorek dvě menšinová periodika vydávaná v Praze – Věstník židovské obce náboženské v Praze, později Věstník židovských náboženských obcí v Československu, a Židovskou ročenku. Vedle Židovské ročenky byl Věstník jediným židovským časopisem u nás v letech 1948 až 1989.[7]

1 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 45.
2 Dobroszycky, Lucjan (ed.). The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944. New York: Yale University Press, 1984, s. 30.
3 Kárný, Miroslav. Terezínská pamětní kniha. Praha: Melantrich, 1995, s. 77. Terezínská pamětní kniha obsahuje jmenný seznam všech deportovaných, včetně informací o jejich úmrtí, či o tom, zda válku přežili.
4 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 230.
5 Tamtéž, s. 241.
6 Tamtéž, s. 53.
7 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 535.

1. 2. 1 Věstník židovské obce náboženské v Praze

Můj první zdroj, původním názvem Věstník židovské obce náboženské v Praze, začal vycházet již roku 1934. Od října roku 1939 do roku 1942 byl nahrazen Židovskými listy – Jüdisches Nachrichtenblatt, tedy časopisem vydávaným Židovskou náboženskou obcí v Praze a Sionistickou organizací, a podléhal přísnému dozoru nacistů.[8] Věstník židovské obce náboženské začal znovu vycházet v Praze v září 1945 a byl rozšiřován Poštovní novinovou službou. Jeho redaktorem se v té době stal publicista a právník Rudolf Iltis[9], který působil v jeho vedení až do roku 1977. Nejprve vycházel Věstník jednou měsíčně, od konce roku 1946 jednou za čtrnáct dní a od podzimu roku 1947 vycházel jako týdeník. Od roku 1952 pak vycházel opět jednou za měsíc. Roku 1953 se jeho název změnil na Věstník židovských náboženských obcí v Československu, a od roku 1991 je vydáván pod názvem Roš Chodeš. Po celou svou dobu byl Věstník vydávaný Židovskou náboženskou obcí. Jeho náklad se pohyboval kolem 3 500 výtisků. V jeho vedení se po Rudolfu Iltisovi vystřídala řada redaktorů. Po jeho odchodu roku 1977 se prozatímním redaktorem stal dr. František Kafka,[10] kterého od ledna roku 1978 nahradil předseda redakční rady ing. Artur Radvanský.[11] Od té doby se v čele odpovědných redaktorů vystřídal dr. Tomáš Tieber či dr. Desider Galský.[12] Roku 1979 přibyla dr. Hana Housková[13] jako výkonná redaktorka a od roku 1988 byla

8 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 535.

9 Rudolf Iltis (1899-1977), který přežil nacistické věznění, stanul v listopadu 1945 v čele publikačního oddělení Rady židovských náboženských obcí, kde působil až do své smrti roku 1977. Mimo to vykonával řadu dalších funkcí, byl např. tajemníkem RŽNO nebo členem reprezentace pražské židovské náboženské obce. Byl také editorem několika významných publikací zabývajících se např. stavem židovských obcí po holocaustu nebo terezínských ghettem. Nelze opomenout také jeho členství v Komunistické straně Československa. Pavlát, Leo. Rudolf Iltis byl významnou postavou pražské židovské komunity [online]. Vystaveno 12. 8. 2012. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/1093361> a Pavlát, Leo. Rudolf Iltis – osobnost pražské židovské komunity [online]. Vystaveno 5. 8. 2007. [cit. 10 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/salom/_zprava/369044>.

10 František Kafka (1909-1991), který byl za druhé světové války vězněn mimo jiné i v lodžském ghettu, se po válce stal tajemníkem první československé, tzv. košické vlády a poté pracoval jako úředník ministerstva průmyslu. Po roce 1962, kdy odešel do invalidního důchodu, se naplno věnoval literární činnosti, překladatelství a studiu germanistiky a judaistiky. Přechodně se živil také jako právník nebo redaktor a publikoval v několika novinách a časopisech. Hemelíková, Blanka. František Kafka [online]. Vystaveno 2006. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=402>.

11 Artur Radvanský (1921-2009) od roku 1969 organizoval volný čas dětí od 6 do 14 let na pražské židovské obci. Roku 1978 se stal tajemníkem Rady židovských náboženských obcí, avšak o sedm let později byl donucen z této funkce odejít. Od roku 1987 převzal vedení hřbitovů Židovské obce v Praze. Durďovičová, Martina. Strýček Artur [online]. Vystaveno 2009. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.maskil.cz/5770/3.pdf>.

12 Desider Galský (1921-1990), vlastním jménem Desider Goldfinger, publicista a spisovatel. V 80. letech byl na čas předsedou RŽNO. Jeho působení v Radě patří ke světlejším momentům předlistopadové správy židovských náboženských obcí. Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 561.

13 Hana Housková (1941-1998), historička, publicistka a literární kritička. Od roku 1965 byla členkou Židovské obce v Praze a v letech 1981-1987 pracovala v publikačním oddělení RŽNO jako výkonná redaktorka Věstníku i Židovské ročenky. Roš Chodeš, LX, č. 11, 1998, s. 17.

vedením redakce pověřená Zdenka Meisnerová.

Struktura Věstníku se s postupem času příliš neměnila. Úvodní stránka je zpravidla věnována úvodníku, který se zaobírá aktuálním politickým tématem. Poté následují různé články věnující se dění ve společnosti, činnosti Židovské náboženské obce v Praze nebo informacím o bohoslužbách konajících se v Praze. Úkolem Věstníku je také seznamovat čtenáře s bohatým životem židů v Praze a s jejich dějinami. Nedílnou součástí jsou také krátká vyprávění či povídky, někdy i na pokračování, dále se zde objevují různé rady, inzeráty, recenze a též informace týkající se židovských svátků. V prvních poválečných letech byly nedílnou součástí Věstníku rubriky s názvem „Výzvy“ a „Malý oznamovatel“, které měly za cíl především napomoci přeživším nalézt nezvěstné příbuzné. Poslední stránky jsou věnovány stručným zprávám ze světa a zprávám ze židovských obcí.

Jak je deklarováno ve Věstníku z roku 1988 byla jedním z hlavních důvodů pro vydávání Věstníku „snaha podávat nestranné a pravdivé zprávy o činnosti náboženské obce a o jejích náboženských, kultovních a sociálních zařízeních a současně přání mít možnost veřejné obhajoby proti zprávám nepravdivým“[14]. V poválečných letech byl Věstník jediným periodikem, který se soustavněji věnoval projevům antisemitismu. Avšak zhruba ve druhé polovině roku 1948 se charakter zpráv začal měnit, jako by antisemitismus v Československu ze dne na den přestal existovat.[15] Je třeba zmínit, že cenzura se začala uplatňovat už od konce roku 1947, kdy se začal kontrolovat veškerý tisk, a autoři závadných článků začali být postihováni.[16]

Celkem jsem ve Věstnících vycházejících v letech 1945 až 1989 shromáždila 14 delších reportáží, po jedné recenzi, úvaze a povídce, a dále 17 kratších zpráv a oznámení. Převážná část těchto článků pochází z pera Františka Kafky, který zde popisuje nejen každodenní život v ghettě a jeho organizaci, ale i například období těsně před transporty do Lodže. Celkem se zde objevuje 17 kratších zpráv a oznámení věnovaných různým tématům týkajících se ghetta, mezi nimi například informace o zatýkání jeho velitelů nebo o vzpomínkových slavnostech. U těchto krátkých zpráv autor většinou není uveden. Reportáže se věnují především životu a podmínkám v lodžském ghettu, ale i deportacím a vzpomínkám očitých svědků na ghetto. Velkou část těchto reportáží napsal již zmíněný František Kafka, dále se tu objevují reportáže Hanuše Roubíčka, který byl na

14 50 let Věstníku židovských náboženských obcí v Československu. VŽNO, L, č. 9, 1. 9. 1988, s. 2.
15 Krejčová, Helena. Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In: Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 159.
16 Kaplan, Karel; Tomášek, Dušan. O cenzuře v Československu v letech 1945-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 11.

podzim 1941 také odtransportován do lodžského ghetta, Anity Frankové[17] a Anny Hyndrákové[18] či Rudolfa Iltise. Ve Věstníku vyšla také jedna recenze právě na knihu Františka Kafky o lodžském ghettu, jejímž autorem je polský spisovatel A. Piwowarczyk. Roku 1981 ve Věstníku vyšla k příležitosti 40. výročí prvních pražských transportů úvaha PhDr. Evy Stehlíkové. Objevuje se zde i jedna povídka od Františka Kafky, která zde rozvíjí příběh utečence z ghetta, který v jeho knize „Krutá léta“ není dopovězen.

1. 2. 2 Židovská ročenka

Druhým zdrojem pro můj výzkum byla Židovská ročenka, která začala vycházet od roku 1953 a navazovala na Židovský kalendář vycházející již od roku 1881. Židovská ročenka byla vydávána jednou za rok v Praze Ústředním církevním nakladatelstvím. Od roku 1953 do roku 1977 byla redigována Rudolfem Iltisem. Potom se v jejím čele vystřídali roku 1978 František Kafka, roku 1979 Tomáš Tieber a od roku 1982 sestavoval Židovskou ročenku opět František Kafka spolu s Desiderem Galským nebo Hanou Houskovou. V roce 1985 se k nim přidal Ota Ornest,[19] který Židovskou ročenku dále uspořádával od roku 1988. Židovská ročenka byla tradičně sestavována z různých příspěvků, mezi něž patřily například povídky, úryvky z beletrií, vzpomínky, historické přehledy či básně.

V Židovské ročence jsem nalezla čtyři delší příběhy, respektive ukázky z beletrií, z čehož u tří z nich je autorem František Kafka a u jednoho Irene Landkoff-Jerisonová. Kromě těchto článků se zde nacházejí také dvě zmínky o lodžském ghettu, a to v článku o perzekuci českých židů za druhé světové války a v článku o platidlech z koncentračních táborů.

17 Anita Franková (1930-2008) byla v prosinci 1943 spolu se svou maminkou deportována do Terezína, poté prošla Osvětimí a dalšími pobočnými tábory, kde byla nakonec osvobozena Rudou armádou. Od roku 1969 byla zaměstnána v pražském Židovském muzeu, kde se mimo jiné podílela na vytvoření Dokumentačního střediska, z něhož později vzniklo oddělení holocaustu. Roš chodeš, LXX, č. 9, 2008, s. 17.

18 Anna Hyndráková (1928) byla roku 1942 spolu se svými rodiči deportována do Terezína, odtud dále do Osvětimi a dalších pobočných táborů. Z její nejbližší rodiny se domů nevrátil nikdo. Drda, Adam. Už skoro nikdy nebrečím. Příběh Anny Hyndrákové, rozené Kovanicové [online]. Vystaveno 2. 3. 2014. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/plus/pribehy/_zprava/uz-skoro-nikdy-nebrecim-pribeh-anny-hyndrakove-rozene-kovanicove--1321415>.

19 Ota Ornest (1913-2002), původním jménem Ohrenstein, se živil jako režisér, dramaturg či překladatel. V roce 1972 byl vyřazen z vedení Městských divadel pražských, kde působil od roku 1950, a o pět let později byl odsouzen za to, že údajně napomáhal transportu literárních děl umlčovaných autorů do zahraničí. Od 80. let začal redigovat Věstník a Židovskou ročenku. Pěkný, Tomáš. Ota Ornest (1913-2002) [online]. Vystaveno 7. 8. 2011. [cit. 10 5. 2014]. Dostupné z: <http://www2.holocaust.cz/cz/resources/ros_chodes/2002/09/ornest>.

1. 3 Metody

1. 3. 1 Historická metoda

Jako hlavní metodu jsem si pro svůj výzkum zvolila metodu historickou. Mým úkolem bylo tedy shromáždit a evidovat všechny uveřejněné články týkající se lodžského ghetta a následně je interpretovat. Prošla jsem všechna vydání Věstníku, po válce vycházejícího od 1. 9. 1945 až do konce roku 1989. Taktéž jsem postupovala s Židovskou ročenkou vycházející od roku 1953 a vyhledala všechny články o ghettě, které se zde objevily. Bylo třeba brát v úvahu konkrétní společenské a politické podmínky a všímat si souvislostí s dobou, ve které byly články uveřejněny. Mým úkolem bylo také zjistit, jak se vyvíjela dostupná data o lodžském ghettu. Zda se zpřesňovala s tím, jak se nacházely nové archivní zdroje, či zůstala nezměněná.

Mým cílem bylo zhodnotit, jak bylo ghetto reflektováno ve vybraných periodikách s ohledem na konkrétní politicko-společenský kontext. Bylo třeba také odpovědět na určité otázky. Kdy poprvé se ve vybraných periodikách téma lodžského ghetta otevírá? V souvislosti s jakým kontextem? Jak bylo ghetto reflektováno v jednotlivých dobách? Jak často se téma lodžského ghetta objevuje? V jakém kontextu se o ghettu píše? V rámci jakého žánru se téma otevírá? A kdo jsou autoři těchto článků?

1. 3. 2 Komparativní metoda

Ve svém výzkumu jsem využila také komparativní metodu. Hlavními objekty komparace byly nashromážděné články z vybraných periodik věnující se tématu lodžského ghetta. Mým cílem bylo zaprvé porovnat tyto články s informacemi o lodžském ghettě dostupnými v odborné literatuře. Shodují se informace z periodik s informacemi z odborné literatury, nebo jsou mezi nimi rozdíly? Zadruhé jsem porovnala reflexi lodžského ghetta ve vybraných periodikách v závislosti na politicko-společenském kontextu doby. Dobu od roku 1945 do roku 1989 jsem si rozdělila na jednotlivá období, a sice na léta 1945-1948, 1948-1956, 1956-1968 a 1968-1989. Tato období jsem si stanovila jako hlavní kritéria, podle nichž bude možno objekty komparace analyzovat. Nashromážděné články jsem tedy srovnala podél časové osy, v závislosti na tom, co se v konkrétních obdobích dělo, a stanovila, zda se nějakým způsobem mění charakter těchto zpráv či reportáží. Zatřetí jsem porovnala četnost, s jakou se ve vybraných periodikách objevují články věnované lodžskému ghettu a jiným koncentračním táborům. Věnovala periodika stejnou pozornost všem koncentračním táborům, nebo stojí ghetto Lodž ve stínu míst jako je Terezín, Osvětim či

varšavské ghetto?

1. 3. 3 Teorie masových médií

Teoretické přístupy týkající se vztahy mezi médii a společností se v mnoha směrech liší. Teorie založená na otázce moci a nerovnosti tvrdí, že média jsou nevyhnutelně spjata s převládající politickou a ekonomickou silou.[20] Obsah médií má sklon sloužit těm, v jejichž rukou leží politická a ekonomická moc. Od médií se z tohoto důvodu ne vždy dá očekávat, že nabídnou kritický či alternativní výklad světa, protože budou vždy projevovat sklon přispívat svým dílem ke smíření závislé veřejnosti se svým osudem.[21] Pokud masová média, ať už rozhlas, televize, internet nebo tisk, mají a uplatňují vliv, pak také způsobují společenskou změnu.[22] Funkcionalistická teorie médií má naopak sklon vnímat média jako prostředky udržující společnost ve stávajícím stavu, nikoli jako zdroje zásadních změn.[23] Základní představy o společenských funkcích médií jsou následující – informování, korelace, kontinuita, zábava a získávání.[24] Sociálně-konstruktivistická teorie médií uvádí, že média poskytují materiál pro konstruování reality. Média výběrově reprodukují určité významy a nemohou tak objektivně informovat o společenské realitě.[25] To vše je třeba brát v úvahu při procházení jednotlivých čísel Věstníku a Židovské ročenky, zvlášť s ohledem na dobovou společensko-politickou situaci.

20 McQuail, Denis. Úvod do masové komunikace. Praha: Portál, 2009, s. 98.
21 Tamtéž, s. 106.
22 Tamtéž, s. 103.
23 Tamtéž, s. 109.
24 Tamtéž, s. 110.
25 Tamtéž, s. 114.

2. Nástin dějin židů v Československu po druhé světové válce ve světle vybraných odborných titulů

2. 1 Období let 1945-1948 (Situace židovské menšiny po osvobození do únorového převratu)

V květnu roku 1945 konečně přišlo to, na co mnozí tak netrpělivě čekali, a k čemu již dlouho upínali svou naději. Osvobození. Konec války. Židé, kteří měli to štěstí a přežili, se těšili domů a doufali, že se jejich život vrátí do starých dobrých kolejí. Realita ale byla jiná. V následujících podkapitolách se pokusím shrnout všechny těžkosti, se kterými se navrátivší židé museli po návratu do své vlasti vypořádat.

2. 1. 1 Proč jsem se vrátil právě já

Z předpokládaných 118 000 židovských obyvatel Čech a Moravy (na základě výsledků sčítání lidu v roce 1930) jich zde po válce žilo jen přibližně 15 000.[26] Na Slovensku byla situace obdobná. Podle oficiálního sčítání z roku 1930 zde před válkou žilo 136 737 židů.[27] Válečné běsnění přežilo mezi 27 000-30 000 slovenských židů.[28] Situace navrátivších se židů nebyla nijak jednoduchá. Stejně tak, jako si tváří v tvář nacistickému teroru idealizovali svůj předválečný život, idealizovali si i samotný návrat do vlasti.[29] Pomíjivý pocit radosti z osvobození brzy vystřídalo nepříjemné vystřízlivění. Ti, kteří přežili kruté chvíle v koncentračních táborech nebo ti, kteří se vraceli z armády či z emigrace, spěchali domů a těšili se na své příbuzné. Ve většině případů se však se svými blízkými neshledali. Marně čekali na své rodiče, sourozence, manžele. Mnozí zůstali úplně sami a život pro ně ztratil smysl. Nezřídka se také setkávali s otázkou od okolí „Jak to, že jsi přežil?“, nebo „Jak jsi to dokázal?“, v níž si někteří nemohli nevšimnout onoho vyčítavého podtónu.

26 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001. s. 348.

27 Jelinek, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945-1949. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 531.

28 Salner, Peter. Židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945-1953. In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, 120. Jelinek uvádí počet 28 000 slovenských židů v červnu 1946. Jelinek, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945-1949. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 531. Mlynárik hovoří o 10 000 přeživších slovenských židů. Mlynárik, Ján. Dějiny židů na Slovensku. Praha: Academia, 2005, 305.

29 Novotná, Hedvika. Identita a paměť: období 1945-1948 v židovských memoárech. In: Salner, Peter (ed.). Židovská komunita po roku 1945. Bratislava: Zing Print, 2006, s. 35.

I reemigranty velmi zasáhla tragédie osudu židů. Pociťovali vinu za to, že přežili válku v relativním klidu. Před odchodem do emigrace nebo před deportací dávali židé svým známým a sousedům do úschovy věci, o které se pak po návratu hlásili. U mnohých uschovatelů se však po válce projevila chtivost a nechuť vracet věci, na které si už za ta léta zvykli a o které nechtěli přijít. Záviděli sousedovi, že jemu se „ten jeho žid“ nevrátil, a nemusí tedy nic vracet.[30] Psychická vyrovnanost židů byla po letech utrpení narušena, každý projev neochoty a nesympatie nesli velmi těžce.[31] Často se setkávali s přežívajícím antisemitismem, který byl ovšem daleko silnější ve slovenské části republiky.[32] Přesto se našlo i mnoho světlých výjimek. Vždy se našli lidé, kteří navracejícím se židům pomohli, poskytli jim přístřeší nebo psychickou podporu.

2. 1. 2 Situace doma

Hlavními historickými okolnostmi působícími na české a slovenské židy po konci 2. světové války byly zkušenost s holocaustem, komunistická přeměna státu započatá komunistickým převratem v únoru 1948 a vytvoření Státu Izrael v květnu 1948. Židovská komunita se vzpamatovávala z tragédie holocaustu, utrpěla velmi vysoké ztráty na životech. Koncem května 1945 byla obnovena pražská židovská náboženská obec a v září tohoto roku vznikla Rada židovských náboženských obcí, zastřešující orgán židovských náboženských obcí, a jejím předsedou byl zvolen Arnošt Frischer[33].[34] Židovská komunita v poválečném Slovensku byla vedena třemi ústředními organizacemi, těmi byly Ústredný sväz židovských náboženských obcí na Slovensku a Sdruženie fašistickým režimom rasove prenáslednovaných, založené v červnu 1945. V červenci téhož roku přibyl ještě Ústredný sväz cionistický.[35] Brzy po válce bylo v českých zemích obnoveno 52 židovských náboženských obcí a řada synagogálních sborů.[36] Na synagogální sbory byly přetvořeny ty náboženské obce, kterým v důsledku úbytku jejich členstva hrozilo ukončení

30 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 323.
31 Tamtéž, s. 327.
32 Krejčová, Helena; Nosek, Bedřich. Židé v českých zemích 10. - 20. století: Příloha k Atlasu univerzálních dějin židovského národa. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 18.
33 Arnošt Frischer (1887-1954) zahájil po válce obnovu zničené komunity, ale nepodařilo se mu prosadit téměř nic z jeho plánů na obnovu židovského postavení v obnovené republice. V čele RŽNO setrval až do únorového převratu v roce 1948, po němž byl této funkce zbaven. Poté se rozhodl odejít zpátky do Londýna, kde pobýval už za války. Výhry a prohry A. Frischera. Židovská ročenka, 5769, 2008-2009, s. 47-63.
34 Sedlák, Petr. Obnovování a organizace židovských náboženských obcí v českých zemích po skončení 2. světové války. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006, s. 194.
35 Jelinek, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945-1949. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 533.
36 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 348.

činnosti.[37] Byly to právě židovské obce, které se spolu se zahraničními židovskými organizacemi staraly o navrátivší se židy. Těm, co přežili, bylo třeba zajistit zdravotní péči, ubytování nebo také poskytnout údaje o nezvěstných příbuzných. Největší obcí tehdy byla židovská obec v Praze, jež měla těsně po válce přibližně 10 000 členů,[38] přičemž velkou část z nich tvořili přistěhovalci z jiných částí předválečného Československa. Mezi ně patřili například židé z Podkarpatské Rusi, která byla po válce odtržena od Československa a připojena k Sovětskému svazu. Tito „poválečni optanti“ byli velmi ortodoxní a ve velké míře navštěvovali Staronovou synagogu.[39] V českých zemích bylo už v roce 1946 obnoveno několik židovských institucí. V druhé polovině roku 1946 byla otevřena rituálně řízená kuchyně na Žižkově, dále například mikve v Praze a nejpozději v září se vrátila bohoslužba do Staronové synagogy.[40]

Ve srovnání s předválečným obdobím lze tedy pozorovat nárůst počtu striktně ortodoxních židů. Dále se změnilo také věkové složení komunity. Ze zprávy Oty Heitlingera pro sekretariát pro věci církevní Ministerstva školství a kultury z roku 1965 vyplývalo, že z výše zmíněného celkového počtu členů obce, tvořila mládež jen 27 osob narozených po roce 1940.[41] Příčinou tohoto malého počtu mladých členů bylo především zatajení židovské identity rodiči způsobené strachem z prozrazení.

Mnozí židé přeživší holocaust také podporovali komunismus. Ať už z víry v komunistické ideály, či z vděčnosti sovětské armádě, že porazila německý fašismus a osvobodila je z Osvětimi a českého nacistického židovského ghetta a koncentračního tábora v Terezíně. Většina těch, kdo přijali socialismus a komunismus z touhy „změnit svět“, prodělala hlubokou deziluzi. K prvnímu „probuzení“ obvykle došlo během antisemitských procesů začátkem 50. let. Pro jiné to byl až srpen 1968 nebo dokonce listopad 1989, kdy ztratili svou víru.[42]

37 Sedlák, Petr. Obnovování a organizace židovských náboženských obcí v českých zemích po skončení 2. světové války. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006, s. 199.
38 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 348.
39 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 88.
40 Soukupová, Blanka. Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945-1948 (Mezi režimem, židovstvím a judaismem). In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, s. 64-70.
41 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 93.
42 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 86.

2. 1. 3 Problémy s občanstvím

Cílem českých a slovenských politiků po druhé světové válce bylo vytvořit národní stát Čechů a Slováků. Edvard Beneš chtěl vytvořit stát bez národnostních menšin. Proto byla většina Němců a Maďarů, nejen z pohraničí, deportována. Německy mluvící židé byli těsně po válce znovu pronásledováni jako Němci a zprvu byli dokonce zařazováni do odsunu.[43] Přestože vedoucí českoslovenští představitelé dávali najevo, že republika je opět místem židovskému obyvatelstvu nakloněným, bylo, vzhledem k odsunu Němců z Československa, nerealistické očekávat, že židům zůstanou v poválečném Československu stejná práva národnostní menšiny jako za první republiky.[44] Přestože se někteří rodiče pyšnili židovstvím, mnozí ho však stále chápali jako stigmatizovanou identitu, kterou se snažili utajit, a chtěli být považováni za Čechy nebo Slováky.[45] Podobné pocity zažívali i potomci přeživších. Přání vymanit se z rodinné tragédie, zbavit se původní židovské identity a neřešit její dilemata je částečně pochopitelné, a někdy se i vyplní, jindy se ale vyplní jen zdánlivě a za cenu sebeobelhávání.[46] Nezřídka se stávalo, že děti na jejich židovský původ upozornily až připomínky spolužáků. I ze strany učitelů či sousedů se židovské děti občas setkávaly s nepříjemnými poznámkami. Jak se však dozvíme ze vzpomínek tehdejší mládeže, i přes některé antisemitské urážky, zažívaly židovské děti hezké období dospívání, jež velká část z nich trávila v židovských mládežnických spolcích jako například na Slovensku v Hašomer Hacair či Makabi Cair.[47]

2. 1. 4 Restituce

Ani s navracením majetku to židé neměli jednoduché. Pokud se podle sčítání lidu v roce 1930 hlásili k německé obcovací řeči, vztahovala se i na jejich majetek konfiskace, protože byli

43 Krejčová, Helena; Nosek, Bedřich. Židé v českých zemích 10. - 20. století: Příloha k Atlasu univerzálních dějin židovského národa. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 18.

44 Čermáková, Radka. Poválečné Československo. Obnovený stát ve střední Evropě. In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, s. 23.

45 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 95.

46 Mahler, Martin. Holocaust v psychice potomků. In: Machačová, Helena. První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Praha: Spolek akademiků Židů, 2008, s. 33.

47 Salner, Peter. Stratégia slovenských Židov po Šoa. In: Machačová, Helena. První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Praha: Spolek akademiků Židů, 2008, s. 78.

národnostně považováni za Němce.[48] Ti, kteří germanizovali, také neměli nárok na majetek. Germanizace však byla vykládána různými způsoby a mnozí byli obviněni neprávem. Rozhodnutí o konfiskaci byla často nespravedlivá a poškozovala původní vlastníky, kteří měli na majetek morální i právní nárok.[49] Příkladem lze uvést případ bratří Gronnerů, jimž byl po válce zkonfiskován hotel Palace v Moravské Ostravě.[50] I přesto však existovaly paragrafy v dekretech, které umožňovaly vynětí majetku osob německé národnosti z konfiskace. Formálně sice stát nastavil podmínky pro restituce, ale ve skutečnosti existovala řada překážek, ať už ze strany neochotných úředníků, tak i ze strany státu, jenž se zajímal o větší celky, které by mohly být znárodněny. Problémem byla i krátkost doby, po kterou se mohly poválečné restituce realizovat.[51] Stávalo se tak i, že někteří postižení na navrácení majetku víceméně rezignovali.[52] Poválečné oživování židovské otázky, problémy germanizace a maďarizace židů, bagatelizování židovské účasti v domácím odboji, drobné i rozsáhlejší skandalizování, to vše mělo jeden motiv a cíl – majetek.[53] Paradoxně pozitivně dopadaly restituce po únoru 1948, v případech, kdy si stát zjistil, že majitelé nejsou v Československu a neujmou se majetku. Ten pak po deseti letech propadal státu.[54] Restituce se mnohdy stávaly původcem závisti, která vedla až k projevům nenávisti vůči jednotlivým osobám a často se přenášela na celý kolektiv, v případě židovských restituentů na všechny příslušníky židovské menšiny.[55] Restituce se nicméně netýkaly jen soukromých osob, ale i židovské obce jako celku. Nemovitý majetek, který Rada židovských náboženských obcí restituovala, byl za války značně zdevastován a škody, hlavně na synagogách a hřbitovech, přesahovaly 200 000 000 korun. Rada tak byla nucena svůj znovu nabytý majetek prodat nebo pronajmout.[56]

48 Čermáková, Radka. Poválečné Československo. Obnovený stát ve střední Evropě. In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009, s. 27.

49 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 316.

50 Daněk, Radoslav. Poválečná konfiskace hotelu Palace v Moravské Ostravě. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2010. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2011, s. 241.

51 Kuklík, Jan. Restituce židovského majetku. In: Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011, s. 85.

52 Novotná, Hedvika. Identita a paměť: období 1945-1948 v židovských memoárech. In: Salner, Peter (ed.). Židovská komunita po roku 1945. Bratislava: Zing Print, 2006, s. 42.

53 Krejčová, Krejčová, Helena. Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In: Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 171.

54 Kuklík, Jan. Restituce židovského majetku. In: Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011, s. 85.

55 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 316.

56 Krejčová, Helena. Židovské očekávání a zklamání po roce 1945. In: Malířová, Eva (ed.). Češi a Němci ztracené dějiny?. Praha: Prago Media, 1995, s. 247.

2. 1. 5 Antisemitské kauzy

I po válce se projevovala nenávist k židům. Na židy hlásící se v roce 1930 k německé národnosti bylo stále pohlíženo jako na Němce. Jelikož v té době panovala velká nenávist a odpor vůči všemu německému, s diskriminací se setkávali především židé německé národnosti, jimž byla téměř vždy přisuzována germanizace.[57] Problémem bylo třeba i jen to, že starší generace židů na Slovensku byla zvyklá mluvit německy a maďarsky, někteří ani slovensky neuměli, což jim bylo vytýkáno.[58] Nedlouho po válce vypuklo na Slovensku několik protižidovských pogromů. První konflikt tohoto typu propukl 24. září 1945 v Topolčanech.[59] Útoky na židy, rabování židovských obydlí a obchodů následovaly i v dalších slovenských městech jako například v Nových Zámcích, Galantě či Snině.[60] Protižidovské akce se však odehrály zejména v Bratislavě při příležitosti partyzánského sjezdu od 1. do 5. srpna 1946. Jejich současný výskyt na jiných místech Slovenska naznačuje, že šlo o předem připravené, organizované akce.[61] Nutno dodat, že československá vláda tyto akce nijak neschvalovala a byly organizovány protestní demonstrace proti antisemitismu. Na jedné z nich, v dubnu roku 1947, promluvil i tehdejší ministr zahraničí Jan Masaryk.[62] V Čechách jsou známé velké aféry z roku 1947, tzv. restituční kauzy ve Varnsdorfu a Mohelnici, dále například v Žamberku, jež následovaly těsně za sebou a probíhaly jakoby podle jednoho scénáře, byť s různými obměnami. V těchto událostech již komunisté sehráli rozhodující roli a tyto případy se dnes jeví jako přímá předzvěst února 1948.[63]

2. 1. 6 Emigrace

U židů hlásících se k české či slovenské národnosti se předpokládala asimilace. Ti, kteří se v roce 1930 přihlásili k samostatné židovské národnosti, měli stejné možnosti jako ostatní židé. Mohli

57 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 330.
58 Wehle, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 540.
59 Krejčová, Helena. Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In: Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 168.
60 Wehle, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 509.
61 Mlynárik, Ján. Dějiny židů na Slovensku. Praha: Academia, 2005, s. 319.
62 Wehle, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 511.
63 Krejčová, Helena. Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In: Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 160.

se svobodně rozhodnout, zda se odstěhují do Palestiny, nebo se asimilují, pokud nechtějí žít v novém státě jako cizinci. Polovina všech československých přeživších holocaust, 22 000-24 000 lidí, se vystěhovala v letech 1945-1950 do Palestiny, později Izraele, a dalších 3 000-5 000 do jiných zemí. Tak zůstalo v zemi pouze 15 000-18 000 českých a slovenských židů, méně než desetina předválečného počtu.[64] Nelze říci, že by odchod do Palestiny volili jen přesvědčení sionisté, pro mnohé z vystěhovalců se tato možnost jevila jako prostředek k úniku ze společnosti, v níž se jednoduše necítili dobře.[65] Odhlédneme-li od nekorektního postupu některých úřadů a snahy zabavit emigrantům osobní majetek, lze konstatovat, že až do května roku 1949 umožňovala československá vláda vystěhování do Izraele vcelku bezproblémově. V této době se počet emigrujících zvýšil v důsledku reakce na pogromy a následně na únorový převrat. Po změně politického kurzu vůči Izraeli a ukončení hromadné vystěhovalecké akce byl odchod do této země možný pouze po schválení individuální žádosti, a počet lidí, kterým bylo vycestování povoleno, byl minimální.[66]

2. 2 Období let 1948-1956 (Od únorového převratu do zahájení destalinizace)

Brzy po válce začalo být čím dál tím jasnější, jakým směrem se bude Československo udávat. Orientace na spojenectví se Sovětským svazem a vazby na jeho zahraniční politiku, motivované hlavně obavou z budoucího Německa, byly takového druhu, že ulehčovaly přechod Československa ze sovětské sféry vlivu do jeho mocenského bloku, přechod, který se dovršil v únoru 1948.[67]

Přestože Československo podporovalo vytvoření samostatného židovského státu, bylo mezi prvními zeměmi, které v květnu 1948 stát Izrael uznaly a navázaly s ním diplomatické styky[68], se od roku 1949 jeho postoj k Izraeli začal měnit. Hlavním důvodem tohoto obratu byl vztah Sovětského svazu k tomuto nově vzniklému státu, který začal být spíše nepřátelský než naopak. Příčinou změny postoje SSSR k Izraeli byl fakt, že Izrael chtěl být demokratickým státem západního typu.[69] Přestala

64 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 30.
65 Novotná, Hedvika. Identita a paměť: období 1945-1948 v židovských memoárech. In: Salner, Peter (ed.). Židovská komunita po roku 1945. Bratislava: Zing Print, 2006, s. 48.
66 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 332.
67 Kaplan, Karel. Československo v letech 1945-1948, 1. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 17.
68 Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999, s. 331.
69 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 352.

tedy být podporována emigrace do Izraele a sionismus se začal odsuzovat. Znovu se tak počaly vynořovat antisemitské tendence. V letech 1948 až 1949 následovala další vlna emigrace, kdy se Československo rozhodlo opustit na 7 000 židů z Čech a Moravy.[70]

Vítězství komunistické strany ve volbách na jaře 1946 bylo spojováno s porážkou fašizujících antisemitských živlů. Komunisté zdůrazňovali, aby byla respektována náboženská, občanská a společenská práva židů. Hned v únoru 1948 převzal faktickou správu židovských záležitostí „akční výbor". Došlo k paradoxní situaci: vedení náboženských obcí převzali komunisté, vázaní ideologií své strany k ateismu. Obce podléhaly Státnímu církevnímu úřadu pro věci církevní, ustaveného 25. října 1949, jemuž bylo nadřazeno příslušné oddělení Ústředního výboru KSČ.[71] Od 1. listopadu 1949 začal platit zákon o náboženských společnostech. Tato zákonná úprava radikálně změnila administrativní a finanční strukturu všech náboženských společenství a jejich institucí a změnila jejich placené funkcionáře na státní zaměstnance.[72] Stát začal církvím a náboženským společnostem hradit náklady, regulované rozpočtem, aby mohl následně ovlivňovat za stálé kontroly jejich činnost.[73] I činnost bratislavské židovské náboženské obce probíhala pod dozorem Státního úřadu pro věci církevní a svůj zájem o dění v obci netajila ani StB. Reakcí na to byla emigrace, kterou zvolili jak představitelé komunity, tak i množství řadových členů.[74]

Náboženské spolky mohly i nadále slavit své svátky, avšak účast na těchto slavnostech byla důkladně kontrolována komunistickou stranou. Ta také dohlížela na jakákoliv personální rozhodnutí či na návštěvy ze zahraničí. Vše muselo být schváleno odborem pro věci církevní zřízeným při Ministerstvu školství a kultury. Radě židovských obcí náboženských v Praze nezbývalo tedy nic jiného než dodržovat stranické a státní postupy a ujišťovat o loajalitě a oddanosti židovské komunity socialistickému aparátu. K některým rozhodnutím bylo možné se odvolat, stávalo se tak například i to, že sekretariát pro věci církevní vystupoval jako obhájce židovského společenství vůči vyšším stranickým či státním orgánům. Ne vždy tedy plnil jen funkci dohlížitele nad představiteli židovské komunity. I rozpočet provozu židovských náboženských obcí byl hrazen státem, ačkoli židovská obec měla též přístup (se svolením strany a státu) k určitým fondům zasílaným Claims Conference nebo americkým Jointem.[75]

70 Krejčová, Helena; Nosek, Bedřich. Židé v českých zemích 10. - 20. století: Příloha k Atlasu univerzálních dějin židovského národa. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 18.
71 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 355.
72 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 31.
73 Soukupová, Blanka. Poválečná židovská Morava v materiálech státního úřadu (sekretariátu) pro věci církevní. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2011. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2012, s. 183.
74 Salner, Peter. Niektoré aspekty činnosti židovských organizácií na Slovensku v rokoch 1956-1969 (prípadová štúdia na základe zachovaných dokumentov ÚZŽNO a ŽNO Bratislava). In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 84.
75 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007,

Změny se udály i v majetkové rovině. V roce 1950 musela Rada židovských obcí předat státu velkou část svých historických budov a i majetek vlastněný Židovským muzeem. Židovské muzeum bylo později znárodněno a přejmenováno na Státní židovské muzeum. Některé záležitosti však i přesto zůstaly nezměněné. Židovská obec v Praze tak například i nadále každoročně pořádala dvě ceremonie. Byly jimi tryzna v Terezíně a tryzna na paměť osvětimského rodinného tábora, vyvražděného v noci z 8. na 9. března 1944, jež se stala nejvýznamnější židovskou slavností po druhé světové válce.[76]

Začátek 50. let je spojen s nechvalně proslulými politickými procesy. Jedním z nejsledovanějších procesů byl proces s Rudolfem Slánským, bývalým generálním tajemníkem komunistické strany Československa, který vyvrcholil na podzim roku 1952. V tomto procesu bylo spolu se Slánským obviněno dalších třináct osob, vysokých stranických a státních funkcionářů. Osm z těchto obžalovaných bylo židovského původu. V té době sílilo nepřátelství k bývalým podnikatelům či továrníkům, lidem nějakým způsobem spojeným se Západem a k těm, kteří byli nespokojení s novým režimem. V procesu se Slánským a jeho kolegy se útočilo na jejich ziskuchtivost a kosmopolitismus. Znovu se dostaly ke slovu antisemitské stereotypy a předsudky. 11 vysokých komunistických funkcionářů, z nich 8 židovského původu, bylo obžalováno a obviněno z velezrady, špionáže a jiných smyšlených obvinění, a následně bylo popraveno. Proces s nimi byl přenášen státním rozhlasem. Byla to první otevřená oficiální protižidovská propaganda od konce druhé světové války.[77]

2. 3 Období let 1956-1968 (Od destalinizace k Pražskému jaru)

Konec doby antisemitských procesů a počátek váhavé a zcela nedostatečné rehabilitace postižených neznamenal ani konec oficiálního státního dohledu nad menšinou, ani konec diskriminace židovské komunity ze strany státních orgánů.[78] Otevřené represe z přelomu 40. a 50. let vystřídala ve druhé polovině 50. let taktika řízeného útlumu židovské víry.[79]

---

s. 32.

76 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě po druhé světové válce. Východiska a zvláštnosti oproti Čechám. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006, s. 184.

77 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 33.

78 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 31.

79 Soukupová, Blanka. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“ [online]. Vystaveno 2012. [cit. 25. 4. 2014]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-1/postoj-statu-k-zidovskemu-nabozenskemu-spolecenstvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1956%E2%80%931968.html>.

Komunistické reformy 60. let, zejména od roku 1963, však přinesly jisté uvolnění ve společnosti. Dosavadní velmocenská politika Sovětského svazu, symbolizovaná Stalinem, se ukázala zcela nereálná.[80] Kulturní sféra se postupně oddělila od stranické a státní kontroly a i náboženské spolky se vymanily z nepřetržitého dohledu. Nově začala být zobrazována válečná a okupační tématika. Nikoli již z pohledu výchovného třídního či národního mýtu, ale z hlediska životních prožitků jednotlivců a jejich složitých psychologických profilů. Politické uvolnění umožnilo, aby se v literatuře ztvárňující období okupace vyhranil svébytný proud se židovskou tématikou.[81] Byly vydávány knihy a točeny filmy věnující se holocaustu. Od poloviny 60. let došlo ke zviditelnění židovského umění a tvorby v menšinové i většinové společnosti a obecně k nárůstu zájmu o židovskou komunitu.[82] Nejvýznamnějším příkladem individualizace židovské katastrofy za druhé světové války se v českých zemích stala potřeba ztvárnění jmen obětí v jejich abecedním řazení na stěnách Pinkasovy synagogy. Slavnostní otevření památníku proběhlo na přelomu července a srpna 1959.[83] Byly také obnovovány židovské hřbitovy, konaly se slavnosti odhalování pomníků a památníků obětem šoa.[84] Významným způsobem komunikace se v tomto období stala i prezentace kultury českých a slovenských židů ve světě, a to především zásluhou výstav.[85]

60. léta byla také obdobím velkých procesů s nacisty, například s Adolfem Eichmannem v Jeruzalémě.[86] V polovině 60. let vznikla v Československu Vládní komise pro stíhání nacistických válečných zločinců. Přestože byla pod tlakem tehdejší politiky komunistické strany, a zejména Sovětského svazu, který často využíval problém nacistických válečných zločinců k mocenským cílům, odváděla tato komise kvalitní práci.[87] V této době bylo také velmi diskutovaným tématem připravované promlčení nacistických zločinů, které stanovila vláda Německé spolkové republiky na 8. května 1965, proti němuž se vzedmuly četné protesty. Pátrání po nacistických zločincích židovská společnost skutečně bedlivě sledovala a odsuzovala například působení bývalých

80 Kaplan, Karel. Československo v letech 1953-1966, 3. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 8.
81 Rataj, Jan. Destalinizace a reformní myšlení v Československu 1962-1968. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 21.
82 Soukupová, Blanka. Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 42.
83 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 124.
84 Soukupová, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In: Salner, Peter; Vrzgulová, Monika (eds.). Reflexie holokaustu. Bratislava: Zing Print, 2010, s. 52.
85 Tamtéž, s. 48.
86 Tamtéž, s. 42.
87 Motl, Stanislav. Československo/Česko a stíhání nacistických zločinců I. In: Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011, s. 38.

aktivních nacistů v politice či kultuře Německé spolkové republiky.[88]

S postupnou destalinizací se také počínaly ozývat kritické ohlasy na politiku 50. let. Byl odsouzen jak oficiální antisemitismus 50. let, tak i vykonstruované politické procesy a mnohá další, pro společnost nepřijatelná, rozhodnutí komunistické strany. Jedním z požadavků bylo také položení rovnítka mezi politickou a rasovou perzekuci během druhé světové války, jež by umožnilo odškodnit i židy nevojáky a neodbojáře.[89] Účinným činitelem uvolňování politických poměrů byla postupující krize oficiální ideologie.[90]

Proces destalinizace, zahrnující otevření hranic železné opony pro cestování, umožnil zdejším židovským náboženským obcím, aby významně rozšířily rozsah svých aktivit mimo náboženskou sféru a zahájily několik vzdělávacích, společenských a vzpomínkových projektů. Například v srpnu 1964 zorganizovala Rada náboženských obcí zájezd mládeže do bývalého nacistického koncentračního tábora v Terezíně. Mnozí byli tehdy v Terezíně poprvé.[91] Vysocí úředníci ze zahraničí velmi apelovali na židovskou komunitu, aby rozšířila svou vzdělávací a organizační činnost mezi židovskou mládeží. Tyto zásahy ze zahraničí do židovských záležitostí v Československu se samozřejmě nelíbily Ministerstvu vnitra, které v něm spatřovalo povzbuzování židovského nacionalismu a aktivizaci židovské mládeže. Přesto i nadále povolovalo návštěvy ze zahraničí. Také cestování do zahraničí či vystěhování do Izraele bylo v této uvolněné době možné. Výjezdy židovských představitelů do ciziny pak měly utnout kritiku ze západních států, které poukazovaly na náboženskou nesvobodu v Československu.[92] V obecné rovině lze ovšem konstatovat, že církevní odbor hodnotil zahraniční kontakty jako nezdravé. Přispívaly údajně k vytváření černého obchodu a měl se jejich prostřednictvím šířit sionismus.[93] Podporu ze Západu pro židovské obce nicméně komunistické vedení vítalo, poněvadž byla zdrojem tzv. tvrdé měny – dolarů. Výměnou za ně dostávali židovští reprezentanti tuzexové poukázky.[94]

Důležitou roli sehrály také návrhy diskutované na schůzce mezi vedoucími činiteli Rady židovských náboženských obcí a sekretariátem pro věci církevní uspořádané 14. července 1966.

88 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 135.

89 Soukupová, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In: Salner, Peter; Vrzgulová, Monika (eds.). Reflexie holokaustu. Bratislava: Zing Print, 2010, s. 39.

90 Kaplan, Karel. Československo v letech 1953-1966, 3. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 88.

91 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 40.

92 Soukupová, Blanka. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“ [online]. Vystaveno 2012. [cit. 25. 4. 2014]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-1/postoj-statu-k-zidovskemu-nabozenskemu-spolecenstvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1956%E2%80%931968.html>.

93 Tamtéž.

94 Tamtéž.

Řešila se zde mimo jiné otázka židovské mládeže či vytvoření důstojného terezínského památníku. Židovské mládeži bylo povoleno scházet se na pravidelných vzdělávacích přednáškách ve staré pražské židovské radnici. Ministerstvo bylo však ochotno povolit některé přednášky ze židovské kultury jen proto, aby tak předešlo nekontrolovatelným mládežnickým aktivitám, které se režimu zdály být nebezpečnější.[95] Velkým průlomem do života obcí se staly v polovině 60. let židovské mládežnické skupiny.[96] Na Slovensku fungovalo centrum židovského života s názvem „Kuchyňa", ve kterém se od poloviny 50. let a hlavně v letech šedesátých hojně scházela mladá generace.[97] V českých zemích byl nejúspěšnější a nejpevnější z těchto skupin pražský spolek „Děti Maislovky".[98]

Na schůzce se však projednávaly především přípravy na oslavy tisíciletí Pražské židovské obce a sedmistého výročí založení Staronové synagogy. Židovští představitelé chtěli na oslavy pozvat hlavně představitele národních a světových židovských organizací. Navrhovali také, že by byla část výdajů financována ze zahraničí. S těmito návrhy však židovští představitelé narazili. Ministerstvo kultury a informací odmítlo povolit jak pozvání představitelů zahraničních židovských organizací, tak spolufinancování ze zahraničí. Datum oslav se tak neustále protahovalo. Po vstupu sovětských vojsk na československé území, se postoj k činnosti židovských náboženských obcí výrazně změnil. Představitelé Pražské židovské náboženské obce byli obviněni z propagace sionismu a antisemitismu a plány oslav tisíciletí byly použity jako zdroj důkazů na podporu těchto obvinění.[99] Intervence 21. srpna 1968 tak ukončila osmiměsíční pokus o společenskou změnu, a to v jejím počátečním období.[100]

2. 4 Období po roce 1968 (Od Pražského jara k normalizaci)

Nástup tzv. normalizace se podařilo v prostředí židovských náboženských obcí zpomalit, respektive v židovském veřejném mínění dozníval reformní režim ještě v letech 1969 až 1972.[101]

95 Soukupová, Blanka. Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 46.

96 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě v letech 1957-1968: od destalinizace (říjen 1956) k Pražskému jaru (1968). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2007. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008, s. 201.

97 Salner, Peter. Premeny židovskej Bratislavy. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavatelstvo PT, 2008, s. 68.

98 Heitlingerová, Alena. Židovské mládežnické skupiny v Československu v šedesátých letech 20. století a jejich obnova po pádu komunismu (1989). In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 88.

99 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 46.

100 Kaplan, Karel. Československo v letech 1967-1969, 4. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993, s. 81.

101 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě od Pražského jara k normalizaci (do roku 1977). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2008. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009, s. 271.

V lednu 1969 došlo k přerušení diplomatických styků Československa s Izraelem.[102] Ačkoliv Rada židovských náboženských obcí označila za svou vlast Československou socialistickou republiku, vyslovila svou bezvýhradnou solidaritu se státem Izrael. Ten byl vnímán jako kolébka judaismu, jako země, která se stala vlastí pronásledovaných židů – bratrů a sester.[103] V červenci 1969 také nakonec proběhly oslavy milénia a 700. výročí vzniku Staronové synagogy, avšak bez mezinárodního a společenského přesahu. Toto výročí smělo být vzpomenuto pouze jako vnitřní záležitost židovského společenství.[104]

Období 70. a 80. let, spojené s utužením režimu, bylo však pro židovskou komunitu téměř stejné jako období let padesátých. Po porážce nadějného Pražského jara, židovským ústředím kladně přijatého, však znovu nastoupila éra striktních zákazů.[105] Antisemitismus se opět stal nedílnou součástí komunistické agendy a stejně jako v 50. letech byla rasistická politika opět skryta pod maskou a politickými hesly antisionismu.[106]

Jiným znamením obnoveného státem podporovaného antisemitismu bylo v červenci 1972 zahájení tajného programu Ministerstva vnitra zvaného Pavouk. Podle zjištění Úřadu pro vyšetřování zločinů komunismu prováděla StB v 70. a 80. letech „důslednou evidenci osob židovského původu, které mohou být nositeli prosionistických idejí“.[107] Příčinou byla tedy znovu obava komunistů ze sionismu. Cílem bylo vytvořit evidenci československých židů a následně je zastrašovat a donutit k asimilaci. Vytvořit úplnou databázi židů žijících na československém území však nebylo jednoduché vzhledem k tomu, že většina židů byla „skrytých“ a neexistovaly žádné statistiky o náboženském vyznání. Avšak ten, kdo byl na seznamu, mohl počítat s výslechy, s potížemi v zaměstnání či při cestě do zahraničí.

Změny nastaly také ve vedení Rady židovské náboženské obce. V říjnu 1974 bylo tehdejší vedení obviněno ze šíření sionismu a sesazeno a v únoru 1975 sám Ústřední výbor KSČ svolal sjezd Rady, kde se sekretariátu pro věci církevní podařilo změnit stanovy Rady. Nové vedení Rady bylo mnohem ústupnější než jejich předchůdci. Nový předseda Bohumil Heller a tajemník František Kraus vydrželi ve své funkci až do roku 1989.

---

102 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě od Pražského jara k normalizaci (do roku 1977). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2008. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009, s. 271.

103 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě v letech 1957-1968: od destalinizace (říjen 1956) k Pražskému jaru (1968). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2007. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008, s. 202.

104 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě od Pražského jara k normalizaci (do roku 1977). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2008. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009, s. 272.

105 Soukupová, Blanka. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“ [online]. Vystaveno 2012. [cit. 25. 4. 2014]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-1/postoj-statu-k-zidovskemu-nabozenskemu-spolecenstvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1956%E2%80%931968.html>.

106 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 47.

107 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 355.

V roce 1974 byly též zrušeny přednášky pro mládež konané v pražské radnici židovské obce. Během 80. let se oficiální židovský společenský život přesunul do ústraní. Disidenti se scházeli k modlitbám v synagoze, kam přicházeli i mnozí cizinci. Mládež si v této době domlouvala schůzky v bytech, kde se vzdělávala v oblasti náboženské. Téma judaismu se šířilo také samizdatovou literaturou. Samizdatová série Alef vydávala přeložené monografie a obsahovala také každoroční Židovský kalendář obsahující místní krátké povídky, eseje a komentáře.[108] Předsedovi Rady byl zaslán dopis požadující mimo jiné delší otevírací dobu knihovny Rady židovské náboženské obce či prosbu o zajištění dostatečného množství literatury věnující se židovskému náboženství. Požadavky však nebyly vyslyšeny. V 70. a 80. letech byl uzavřen, převážně z politických důvodů, památník v Pinkasově synagoze.[109] Teprve v 80. letech, kdy se komunistický režim snažil zlepšit své mezinárodní postavení, navenek demonstroval svou benevolenci například tím, že povolil výstavy ze sbírek Státního židovského muzea na Západě.[110]

Jedním z neposledních problémů, byla také otázka rabína. Po smrti Richarda Federa, posledního rabína v českých zemích, neměly české země v letech 1970-1984, plných čtrnáct let, dokonce ani svého vrchního rabína.[111] Až v roce 1984 se této funkce ujal Daniel Mayer, jenž neodmítl závazek ke spolupráci s StB, bez něhož by se patrně nebyl mohl ujmout úřadu.[112]

2. 5 Období po roce 1989

S pádem komunismu nastaly změny důležité i pro židovskou komunitu. Skončilo dlouhodobé nepřátelství k Izraeli a také státní sledování židovských náboženských organizací. Židé mohli přestat skrývat svou židovskou identitu, aniž by se báli nějakého postihu. Po dlouhé době se mohli konečně veřejně scházet, diskutovat a začít zakládat nové organizace. Jak avšak uvádí Peter Salner: „Holocaust neskončil, ale pokračuje i po holocaustu. V lidech, kteří ho zažili na vlastní kůži, a jejich potomcích, ale i v myslích výzkumníků a paralelně též ve stejných generacích většinové společnosti.“.[113]

108 Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007, s. 51.
109 Brod, Petr. Židé v poválečném Československu. In: Veber, Václav (ed.). Židé v novodobých dějinách. Praha: Karolinum, 1997, s. 157.
110 Tamtéž, s. 158.
111 Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001, s. 356.
112 Brod, Petr. Židé v poválečném Československu. In: Veber, Václav (ed.). Židé v novodobých dějinách. Praha: Karolinum, 1997, s. 160.
113 Salner, Peter; Vrzgulová, Monika (eds.). Reflexie holokaustu. Bratislava: Zing Print, 2010, s. 143.

3. Historie a každodennost lodžského ghetta ve světle vybraných odborných titulů

3. 1 Situace v Lodži před založením ghetta

Lodž, druhé největší město předválečného Polska, zažilo ve 30. letech 19. století velký průmyslový rozmach.[114] Zvlášť rychle se rozvíjel textilní průmysl, ve kterém byla zaměstnána většina průmyslových dělníků.[115] Vzrostl zde i počet židovského obyvatelstva. První židé se usadili v Lodži v roce 1809.[116] Roku 1862 zde žilo již 6 900 židů a v roce 1897 židovská populace vzrostla na 100 500 osob.[117] Před druhou světovou válkou žilo v Lodži na 250 000 židů, tedy asi 1/3 celkové populace.[118] Rozvoji lodžského velkoprůmyslu lodžští židé se svými znalostmi, zkušenostmi a kapitálem velmi napomohli.[119] Věnovali se tu především obchodu.[120] Důležitou roli hráli také v textilním průmyslu.[121]

I přes celkový rozvoj města nebyly tamní podmínky pro všechny obyvatele zcela uspokojivé. Sociální důsledky tohoto průmyslového rozvoje byly často otřesné a vedly k rozsáhlým společenským nepokojům.[122] Například v roce 1892 vypukla v Lodži stávka, která vedla i k násilí proti židům.[123] Právě židé byli hojně zastoupeni mezi majiteli lodžských továren.[124] Bohatí průmyslníci či obchodníci si stavěli okázalé vily vedle svých továren, nebo žili na hlavních třídách. Přesto židé nepatřili k těm nejbohatším ve městě. Lodžská buržoazie se rekrutovala především z Němců, katolických a evangelických.[125] Stávky pokračovaly i v roce 1904, kdy byly zabity stovky dělníků, mezi nimi i mnoho židů.[126]

114 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 45.
115 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. I: 1350-1881. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2010, s. 282.
116 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. II: 1881-1914. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012, s. 173.
117 Tamtéž, s. 173.
118 Dobroszycky, Lucjan (ed.). The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944. New York: Yale University Press, 1984, s. 30.
119 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 45.
120 Tamtéž, s. 45.
121 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. I: 1350-1881. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2010, s. 424.
122 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. II: 1881-1914. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012, s. 90.
123 Tamtéž, s. 90.
124 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. III: 1914-2008. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2010, s. 107.
125 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 45.
126 Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. II: 1881-1914. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012, s. 101.

Na druhé straně, kromě bohatých majitelů továren, tu existovala také početná židovská chudina, soustředící se v nechvalně proslulé části města, na Balutách. Tato městská část sestávala převážně z dřevěných domků bez kanalizace, plynu i vodovodu. Žili tu také různí zločinci a vyděděnci, proto tu nebylo ani příliš bezpečno. Převážná většina zdejšího obyvatelstva zde stejně jen přespávala, přes den pracovala v továrnách, nebo si na své živobytí vydělávala mimo tuto chudinskou oblast.[127]

Avšak nebyl to jen průmysl, kde se židé velmi dobře uplatnili. V druhé polovině 19. století se zvýšil počet židů i mezi tamní inteligencí.[128] S tím byl spojen například nárůst počtu židovských právníků či lékařů. V této době zde vzkvétala i kultura a umění, jimž se velmi věnovali i židovští obyvatelé. Lodž se však nikdy nestala centrem židovské teologie. Byla zde přesto založena náboženská obec a též několik škol, dílen pro nezaměstnané a i první dívčí gymnázium na území ruské říše, pod kterou Lodž tehdy patřila.[129]

Situace se změnila k horšímu po Hitlerově okupaci polského území započaté 1. 9. 1939.[130] Začalo pronásledování a perzekuce židovského obyvatelstva. Židé byli vyháněni ze svých domovů, ponižováni a nuceni k veřejným pracím. Firmy patřící židům musely být označeny jako židovské. Lodž byla Němci přejmenována na "rozkaz vůdce" na Litzmannstadt na počest Karla Litzmanna, císařského generála, který se zúčastnil za 1. světové války bitvy proti Rusům u Lodže. Ten se pak stal aktivním členem nacistické NSDAP, za níž byl poslancem a státním radou.[131]

Dle rozkazu Reinharda Heydricha byla ustavena tzv. Židovská rada a Rada starších a do funkce staršího židů byl 13. 10. 1939 jmenován Mordechaj Chaim Rumkowski.[132] V té době se usilovně řešila otázka osudu židovského obyvatelstva. Na základě přísně tajného dopisu vedoucím orgánům NSDAP, správy a policie, oznámil vládní prezident Friedrich Übelhör již 10. 12. 1939, že v Lodži bude zřízeno ghetto pro židovské obyvatelstvo.[133] Ghetto mělo vzniknout v nejchudší čtvrti Baluty a na předměstí Marysin včetně zde se nacházejícího židovského hřbitova. Tedy na ploše o rozloze přibližně pouhých čtyř čtverečních kilometrů.[134] Vznik ghetta se datuje na 8. 2. 1940, ačkoliv židovské obyvatelstvo sem bylo přesídleno až koncem dubna, kdy bylo celé ghetto také definitivně uzavřeno.[135] Celá oblast ghetta byla oplocena a střežena ochrannou policií. Kdo se i jen nešťastnou náhodou přiblížil k drátěnému plotu, byl na místě zastřelen.[136]

127 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 46.
128 Tamtéž, s. 45.
129 Tamtéž, s. 46.
130 Tamtéž, s. 46.
131 Tamtéž, s. 49.
132 Unger, Michal. Reassessment of the Image of Mordechai Chaim Rumkowski. Jerusalem: Yad Vashem, 2004, s. 15.
133 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 10.
134 Tamtéž, s. 15.
135 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 47.
136 Tamtéž, s. 47.

3. 2 Historie a každodennost lodžského ghetta

Lodžské ghetto bylo založeno začátkem února roku 1940 původně pro přibližně 150 000 židů žijících v Lodži.[137] Bylo jedním z největších ghett vytvořených nacisty a během druhé světové války také nejdéle ponechaným ghettem. Od samého začátku se o něm však hovořilo pouze jako o přechodně zřízeném ghettu. Na jeho dlouhém trvání se podílel zajisté významně i fakt, že z něj byl vytvořen jeden velký pracovní tábor, který pracoval pro hospodářství třetí Říše.[138] Jistou roli zde hrál také téměř žádný větší projev odporu ze strany utlačovaných, jako tomu bylo v mnohých jiných ghettech či koncentračních táborech. Lodžské ghetto se stalo přestupní stanicí židů ze západní i východní Evropy na cestě do likvidačních táborů v Chelmnu a Osvětimi.[139] Nejvíce obyvatel mělo ghetto v listopadu 1941, celkem asi 170 000 osob, původních židovských obyvatel města Lodž, židů z okolních oblastí a navíc i těch, kteří byli do ghetta deportováni z území okupovaných Hitlerem. Deportované osoby byly přiváženy na nádraží zvané Radegast situované poblíž marysinského hřbitova.[140] To se však nenacházelo na území ghetta, později zde byla vybudována elektrická trať. Jedna z elektrických tratí vedla i samotným územím ghetta a spojovala město s nedalekými obcemi. Oblast, kde tramvaj projížděla, byla ohrazena a přísně střežena. Na třech místech byly ulice přemostěny dřevěnými mosty, po kterých proudily davy židovských dělníků do blízkých továren. Hlavním místem v ghettu byl Balucký rynek, kde sídlila správa ghetta, a kam se přivážely veškeré potraviny a suroviny pro dílny v ghettu a odkud se hotové výrobky odvážely.[141]

Zvláštností lodžského ghetta bylo, že zde byl vytvořen dětský tábor, kde se prováděla rasová selekce pro případné možné poněmčení.[142] To se však týkalo jen nežidovských dětí. Jednalo se hlavně o polské děti ze sirotčinců, nebo ty, které byly odejmuty svým rodičům. Údajně byly do tohoto tábora odvezeny i lidické děti, což mimo jiné dokládají i některá svědectví českých židů, kteří za zdmi tohoto tábora zaslechli češtinu.[143]

Zřízen zde byl také cikánský tábor, který byl od ghetta oddělen. První osoby byly do cikánského tábora transportovány už začátkem listopadu 1941.[144] O měsíc později zde však vypukl tyfus a počátkem roku 1942 byl zbytek obyvatel cikánského tábora deportován do Chelmna, aby se nákaza nerozšířila i do ghetta.[145]

137 Seeman, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 45.
138 Tamtéž, s. 53.
139 Tamtéž, s. 47.
140 Tamtéž, s. 51.
141 Tamtéž, s. 51.
142 Tamtéž, s. 141.
143 Tamtéž, s. 142.
144 Dobroszycky, Lucjan (ed.). The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944. New York: Yale University Press, 1984, s. 82.
145 Tamtéž, s. 108.

V čele ghetta stál starší židů, Mordechaj Chaim Rumkowski. Ten se předtím, než se ujal této funkce, živil například jako pojišťovací agent, byl ředitelem sirotčince a podílel se na činnosti městské rady.[146] Jeho osoba však byla velmi kontroverzní. Muž, jenž neměl téměř žádné vzdělání, si šel neochvějně za svým cílem. Jeho vysoké postavení v ghettu mu umožňovalo rozhodovat o osudech druhých, kteří ho museli bezmezně uctívat a plnit jeho rozkazy. Mezi obyvateli ghetta nebyl příliš v oblibě, ačkoliv jeho přítomnost v ghettu skýtala jakousi naději, že on své židy nenechá napospas. Jeho heslem, které v ghettu neochvějně propagoval, bylo: „Práce je naše jediná cesta.“. Ti, kteří pracují, mají naději na záchranu. Ve skutečnosti si však nikdo v ghettu nemohl být ničím jistý. „Král Chaim“, jak mu někteří přezdívali, přesto nebyl tím, kdo rozhodoval o dění v ghettu. Ghetto řídila německá civilní správa v čele s Hansem Biebowem, brémským obchodníkem, který byl 1. 5. 1940[147] pověřen vedením tohoto úřadu, a jenž se na ghettu bezpříkladně obohacoval. Na osudu židů z ghetta mu nijak nezáleželo.

Ghetto bylo samosprávným celkem se všemi potřebnými úřady jako například evidenčním úřadem, poštou, pohřebním ústavem a spoustou dalších. Mělo i vlastní banku, která vydávala peníze, které však byly platné pouze v ghettu.[148] V prvních letech po založení ghetta zde ještě fungoval Kulturní dům.[149] 3. 11. 1941 v ghettu vyšlo první číslo týdeníku „Getotsaytung“, psaného v jidiš, vydávaného pod kontrolou Rumkowského.[150] Na druhé straně tu však byl zvlášť kritický stav zdejších nemocnic, které byly buď přeplněné, nebo nedostatečně vybavené. V důsledku velmi špatných hygienických a vyživovacích podmínek v ghettu neustále hrozilo nebezpečí vypuknutí různých epidemií. To hrozilo zvlášť v případě přelidnění ghetta. Vedoucí představitelé, kteří chtěli navýšit stav obyvatel ghetta, aby získali více pracujících sil, bojovali s omezeným prostorem, s nedostatkem ubytovacích kapacit či se zvýšenými náklady na zajištění chodu ghetta spojenými s umístěním dalšího židovského obyvatelstva. Běžně tu tak lidé umírali na tyfus, tuberkulózu a jiná další závažná onemocnění vzniklá například nedostatečným vyživováním.

3. 2. 1 Transporty z Prahy do Lodže

Přes všechny tyto obtíže byl Reinhardem Heydrichem, zastupujícím říšského protektora v

146 Kempa, Andrzej; Szukalak, Marek. The Biographical Dictionary of the Jews from Lodz. Lódź: Oficyna Bibliofilów and Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzenie, 2006, s. 223-224.
147 Unger, Michal. Reassessment of the Image of Mordechai Chaim Rumkowski. Jerusalem: Yad Vashem, 2004, s. 23.
148 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 52.
149 Dobroszycky, Lucjan (ed.). The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944. New York: Yale University Press, 1984, s. 25.
150 Tamtéž, s. 31.

Čechách a na Moravě, vydán rozkaz k zorganizování prvních transportů českých židů.[151] Židovská náboženská obec dostala za úkol vypravit pět transportů po tisíci osobách.[152] Do prvního transportu byli zařazeni lidé chudí. Byli mezi nimi jak uprchlíci z Německa či Rakouska, tak i pražská chudina nebo lidé nacistickým režimem zbavení existence. Židé, kteří obdrželi svolávací lístek do transportu, si s sebou mohli sbalit zavazadla vážící maximálně 50 kg a v určenou dobu být nastoupeni na shromaždišti ve Veletržním paláci. Prvních pět transportů označených v Praze písmeny A - E bylo vypraveno 16., 21., 28., 31. 10. a 3. 11. 1941, všechny odjely směrem do pro ně neznámé Lodže.[153] Jak uvádí historička Jaroslava Milotová, místo, na které byly odvezeny oběti těchto transportů, české úřady prokazatelně neznaly ještě na jaře 1942. Okupační správa tedy existenci lodžského ghetta dlouhodobě tajila.[154]

Mezi 16. 10. až 4. 11. 1941 dorazilo do ghetta celkem dvacet transportů.[155] Pět bylo z Prahy a Vídně, čtyři z Berlína, dva z Kolína nad Rýnem a po jednom z Lucemburska, Frankfurtu, Düsseldorfu a Hamburku.[156] Podle hlášení ohlašovacího úřadu přibylo do ghetta těmito transporty 19 945 osob.[157] Ve skutečnosti jich však mohlo být ještě daleko více.

Po příjezdu byly židům sebrány veškeré cennosti, se kterými poté správa ghetta volně nakládala. Úředníci také důkladně zapisovali údaje o transportech, například i to, do jaké míry byli nově příchozí vybaveni oblečením či nádobím. Nejotřesnějším zážitkem musel být pro nové obyvatele stav, ve kterém se ghetto nacházelo. Jeho tamější obyvatelé jim byli velmi cizí - polská ortodoxní židovská komunita, která zde žila již v předválečné době, byla svou tradicí a způsobem života vzdálena našemu západoevropskému pojetí.[158] Bariérou byl i jazyk, většina příchozích neuměla polsky ani jidiš. Nevraživost ze strany polských židů byla způsobena také tím, že po příjezdu dalších židů byly sníženy příděly chleba, ubytovací a hygienické podmínky se značně zhoršily vzhledem k přelidněnosti ghetta a byly zrušeny i školy, které v ghettu dosud fungovaly.[159] Po příjezdu byli čeští židé přechodně ubytováni právě v těchto bývalých školách. Po lednových deportacích se uvolnila část bytů, do kterých se mohli přestěhovat. Přesto se v jedné místnosti tísnilo několik osob, často žilo více rodin pohromadě.[160]

151 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 57.
152 Tamtéž, s. 57.
153 Kárný, Miroslav. Terezínská pamětní kniha. Praha: Melantrich, 1995, s. 77.
154 Milotová, Jaroslava. Okupační aparát a příprava transportů do Lodže. In: Kárný, Miroslav; Kárná, Margita; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998, s. 56.
155 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 59.
156 Tamtéž, s. 59.
157 Tamtéž, s. 61.
158 Tamtéž, s. 61.
159 Unger, Michal (ed.). The Last Ghetto: Life in the Lodz Ghetto 1940-1944. Jerusalem: Yad Vashem, 1995, s. 134.
160 Toto období je popsáno i ve dvou knihách očitých svědků, kteří v ghettu strávili několik let svého života. V době před rokem 1989 vyšla v Československu jediná kniha, popisující každodenní život v lodžském ghettu, roku 1963 a tou byla kniha „Krutá léta“ od Františka Kafky, jenž byl vězněn právě v tomto ghettu. Roku 1972 byla v Kanadě poprvé vydána kniha „Na vlastní kůži“ Hedy Margoliové-Kovályové, která také prošla lodžským ghettem. Ve své

Jedním z nejzávažnějších problémů ghetta byl nedostatek potravin, který se s příchodech západních židů ještě zhoršil, dále pak i malé množství potřebného ošacení, dřeváků či matrací. V zimě sužoval obyvatele ghetta nedostatek topiva, velké množství osob kruté mrazy nepřežilo.[161]

Život v ghettu byl sám o sobě velmi těžký. Hlavní náplní dne byla pro většinu jeho obyvatel práce v místních dílnách a továrnách, ačkoliv zpočátku ještě velká část obyvatelstva lodžského ghetta nepracovala, což se týkalo především nově příchozích ze Západu. Ti šťastnější si brzy našli práci a to je alespoň po nějakou dobu chránilo před dalšími deportacemi, které začaly už v polovině ledna roku 1942.[162] K 1. 12. 1941 se v lodžském ghettu podle oficiální statistiky nacházelo 163 623 lidí, což vedlo k rozhodnutí, že ghetto musí být zredukováno na polovinu.[163] Následující měsíc tedy vypuklo přesídlení prvních 10 000 lidí, což se setkalo s velkou nevolí všech obyvatel ghetta.[164] Ti nevěděli, kam budou transporty směřovat a co je zde bude čekat, a proto se jim snažili za každou cenu vyhnout. Toto první větší vysídlení se týkalo osob v ghettu nepracujících, většinou těch nejchudších a nejslabších, a také těch, kteří se nějak provinili nebo se znelíbili vedoucím postavám ghetta. Mezi deportovanými byli i ti nejstarší, kteří pobyt v ghettu snášeli velmi těžko, a jejich zdravotní stav jim už nedovoloval chodit každý den do práce.

Avšak nebyly to jen transporty do neznáma, které postihly místní židovské obyvatelstvo. Lidem se nedostávalo potravin, situace se zásobováním byla tragická. Ti, co nepracovali, dostávali minimální množství stravy. Jídlo se vydávalo na příděly, ceny za potraviny sehnané navíc byly ohromně vysoké. "Takže největší problém bylo skutečně vypořádat se s tím nedostatkem jídla - neváhám říct, že nejhorší ze všech táborů z této strany byla Lodž.", jak uvedl JUDr. Pavel Eckstein, jeden z přeživších.[165] Počátkem roku 1942 panovala také velmi krutá zima. Nebylo čím topit, mnoho lidí umrzlo. To vše vedlo k tomu, že během osmadvaceti dnů února 1942 zemřelo 1 875 lidí, což představuje denní úmrtnost 67 osob - nejvyšší za celou historii ghetta.[166]

Lednová vlna deportací však nebyla konečná. Vysídlování bylo koncem února obnoveno a deportace byly mnohem tvrdší než ty předešlé. Lidem odsouzeným k vysídlení nebylo dovoleno vzít si s sebou marky a na nástupišti jim byla odebrána veškerá příruční zavazadla. Do květnových transportů měli být zařazeni všichni nezaměstnaní, tedy převážně židé přesídlení do lodžského ghetta z Říše, Rakouska a Protektorátu. Zvlášť postihlo toto vysídlení židy z Vídně a německých

knize vzpomíná nejen na lodžské ghetto, ale i na deportaci do Osvětimi, útěk z pochodu smrti, na poválečné období a komunistický režim.)

161 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 56.
162 Tamtéž, s. 144.
163 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 230.
164 Tamtéž, s. 230.
165 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 124.
166 Tamtéž, s. 116.

měst pro jejich poměrně vysoký věk. Celkem bylo odesláno pryč 10 914 osob, tedy téměř 61% do Lodže deportovaných západních židů.[167] Čechů téměř 40%.[168]

Všechny tyto okolnosti děsily ty, kteří v ghettu prozatím směli zůstat. Ke klidu jim nepřidala ani rychle se šířící zpráva, že pár dní po deportacích byly spatřeny nákladní vozy vezoucí zpátky do ghetta oblečení a věci patřící právě deportovaným osobám. Ve skutečnosti byli všichni deportovaní odvezeni do nedalekého vyhlazovacího tábora Chelmno, kde byli usmrceni převážně v nákladních autech výfukovými plyny. Jiní byli přinuceni si vykopat hroby a poté byli postříleni. Co se týče českých židů, k 1. 5. 1942 žilo v ghettu ještě 4 578 mužů, žen a dětí. 1. 6. jich tam žilo už jen 2 496, neboť 1 956 bylo zavražděno plynem v Chelmnu, 115 zemřelo v důsledku nelidských životních podmínek přímo v ghettu a 11 bylo posláno na otrocké práce do Poznaně, údajně na základě dobrovolnosti.[169]

Po vysídlovacích akcích se počet obyvatel ghetta opět o něco navýšil poté, co z okolních vesnic přišlo okolo 4 000 přesídlenců,[170] byli mezi nimi však jen ti práceschopní, děti jim byly odebrány a spolu se starými lidmi byly odeslány neznámo kam. Stejný osud čekal i na děti a staré osoby žijící v ghettu. Na přelomu srpna a září bylo definitivně rozhodnuto o události, jež měla zasáhnout téměř všechny rodiny žijící v ghettu. Nejprve tato plánovaná akce zasáhla nemocnice, z nichž byli všichni pacienti odvlečeni na korby nákladních aut a odvezeni pryč. Nemocnice a zdravotnická zařízení byla následně zrušena. Začátkem září 1942 mělo být shromážděno na 20 000 nepracujících osob. Všechny děti do deseti let, nemocní a staří nad 65 let měli být deportováni z ghetta.[171] 5. září začala tedy tak zvaná "špera". Během následujících sedmi dní, kdy trvala tato akce, se nepracovalo, nepřidělovaly se potraviny, lidé nesměli vycházet a čekali, až i k nim dorazí židovská policie spolu s příslušníky gestapa. Obyvatelé každého domu se vždy museli seřadit na dvoře a poté z nich byli vybráni ti, kteří dle policie byli buď moc mladí, sešlí či staří. Vydání dětí zdůvodnil Rumkowski nutností zachránit dospělé v ghettu.[172] Toto běsnění si vyžádalo na 16 000 obětí, mezi nimi asi 317 českých židů.[173] Počet obyvatel lodžského ghetta po této akci klesl na polovinu. Spolu s úbytkem obyvatel, byla o něco zmenšena i plocha území, na které se ghetto rozprostíralo.

Poté, co bylo ghetto očištěno od nemohoucích a nepracujících, bylo definitivně přeměněno na jeden velký pracovní tábor, kde se ještě dva roky vyráběly výrobky a zboží převážně pro

167 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 236.
168 Tamtéž, s. 238.
169 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 136.
170 Tamtéž, s. 129.
171 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 241.
172 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 177.
173 Tamtéž, s. 162.

wehrmacht. Byly to dva roky naděje, že v důsledku zvratu ve válce se podaří alespoň části osazenstva ghetta dočkat svobody.[174]

3. 3 Likvidace ghetta

Po pár klidnějších měsících bez deportací, se koncem března roku 1943 bleskově rozšířila zpráva, že má být vysídleno dalších 1 000 osob. Do transportu byli zařazeni jak ti, kteří již nebyli práceschopní, tak i na ulici náhodně pochytané osoby. Strach opět opanoval ghetto. Lidé se báli, aby vysídlování nepokračovalo. Přesto byl však rok 1943 oproti ostatním měsícům jedním z těch klidnějších, situace s příděly potravin se o něco zlepšila a téměř všichni zdejší obyvatelé byli zaměstnáni.[175] Nicméně ani tento stav neměl dlouhého trvání. S postupnou likvidací ghetta se opět zhoršovala jeho už tak špatná zásobovací situace. Německá správa ghetta nechala vylepit plakát, ve kterém jeho osazenstvo jednoznačně informovala o nastávajících dnech hladu.[176] Situace už zde byla neudržitelná. Někteří se dobrovolně přihlásili na práce mimo ghetto, jen aby ihned dostali příděl potravin.

Hlavní otázkou se stalo, co s ghettem dál. Nakonec zvítězil návrh, že ghetto bude postupně zmenšováno. Pod dojmem blížící se sovětské armády a vylodění spojenců v Normandii nařídil Himmler v červnu 1944 vyklizení celého ghetta.[177] Definitivní likvidace ghetta byla znovu oznámena jako "vysídlení na práci". I přesto, že se Rumkowski snažil obyvatele ghetta všemožně nalákat, například tím, že budou moci jet rodiny pospolu, dostanou říšské marky, atd., stále většina osob věřila tomu, že se spíše zachrání, když v ghettu vydrží co nejdéle. Není však pochyb o tom, že Rumkowski věděl už na jaře 1942 o tragickém osudu deportovaných.[178] Následovaly proto opětovné akce, kdy se náhodně zatýkalo na ulici, nebo byli lidé v noci odvlečeni ze svých domovů do vězení a odtud deportováni. Od 23. 6. do 14. 7. 1944 bylo v Chelmnu zavražděno na 7 000 lidí.[179] 15. července byly transporty náhle ukončeny, což bylo doprovázeno obrovským nadšením ze strany lodžských židů.[180] Optimistická nálada však lidem dlouho nevydržela. Do některých dílen přestal být dodáván materiál, část domů v ghettu byla zbourána a nespočet lidí tak přišlo o střechu nad hlavou. Lidé v ghettu byli navíc informováni o situaci na frontě jednak z tajného poslechu rozhlasu, tak i z novin, které se podařilo propašovat do ghetta, a doufali, že konec války už je na dosah.

174 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 177.
175 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 248.
176 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 196.
177 Tamtéž, s. 209.
178 Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 322.
179 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 209.
180 Tamtéž, s. 219.

Jejich přání vydržet v ghettu až do konce války se však nevyplnilo a po měsíční přestávce byly vypraveny poslední transporty, tentokrát do Osvětimi-Birkenau. Do konce srpna sem bylo převezeno mezi 65 000 až 67 000 osob včetně Rumkowského. Po příjezdu byli podrobeni selekci, avšak většina jich putovala rovnou do plynových komor. Na 20 000 vybraných bývalých obyvatel lodžského ghetta bylo po selekci posláno do pobočných táborů, kde měli být usmrceni těžkou, vysilující prací.[181] V ghettu zůstalo na vyklizovací práce pouhých 600 židů a dalších přibližně 270 se jich zde ukrylo před deportacemi. S tím, jak se vojáci Rudé armády přibližovali k Lodži, se zbylé jednotky SS rozhodly postřílet všechny židy v ghettu dosud ponechané. Ti však byli předem varováni a většina se jich stihla ukrýt.[182]

19. 1. 1945 vstoupila Rudá armáda do Lodže a osvobodila zbytek zdejších obyvatel. Židům, kteří se do poslední chvíle skrývali v ghettu, se podařilo velkou část dokumentů o lodžském ghettu uschovat. Tyto dokumenty se nyní nacházejí nejen v Státním archivu v Lodži a Varšavě, ale i v řadě archivů v USA a Izraeli.[183]

Celkem žilo v ghettu na 204 000 židů z různých zemí.[184] Více než 77 000 z nich bylo deportováno do Chelmna, více než 43 500 zemřelo v důsledku hladu nebo nemocí a na 11 000 osob bylo deportováno do pracovních táborů.[185] Během likvidace ghetta bylo více než 65 000 osob deportováno do Osvětimi, kde byla většina z nich po příjezdu ihned zavražděna.[186] Podle dostupných informací přežilo pobyt v lodžském ghettu celkem asi 10 000 židů.[187] Z českých židů se dožilo osvobození, ať už přímo v ghettu, jiných koncentračních či pracovních táborech, nebo na svobodě, 277 osob.[188]

181 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 209.
182 Tamtéž, s. 230.
183 Tamtéž, s. 230.
184 Unger, Michal (ed.). The Last Ghetto: Life in the Lodz Ghetto 1940-1944. Jerusalem: Yad Vashem, 1995, s. 193.
185 Tamtéž, s. 193.
186 Tamtéž, s. 193.
187 Tamtéž, s. 193.
188 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 241.

4. Reflexe ghetta Lodž ve vybraných titulech – Věstníku a Židovské ročence

4. 1 První zmínky o lodžském ghettu

Téma lodžského ghetta se ve Věstníku poprvé objevuje až dva roky po konci druhé světové války, v březnu roku 1947, v souvislosti s prvními pražskými transporty směřujícími na Východ - tedy pěti transporty do Lodže, jedním do Minska a jedním transportem neznámo kam (v listopadovém článku je již upřesněno, že se jednalo o transport do Ujazdova). V článku je uvedeno původní písmeno transportu a datum, kdy byl transport vypraven. Stručný přehled vytvořený evidenčním oddělením Rady židovských náboženských obcí dále udává počet deportovaných a navrátivších se osob a procento repatriantů.[189]

Tyto a mnohé další přehledy o deportovaných osobách byly těsně po válce velmi aktuální a žádané. Přehledy o obětech se s postupem času zpřesňovaly s tím, jak se nacházely další dokumenty, a objevovala se nová svědectví. Přeživší pátrali po svých nezvěstných příbuzných a právě Věstník přinášel podrobné přehledy nebo také výzvy, prostřednictvím kterých se lidé snažili dohledat nezvěstné osoby.

Právě téma prvních transportů z Prahy je jedním z nejfrekventovanějších témat týkajících se lodžského ghetta a připomíná se ještě v několika dalších vydáních. Téhož roku koncem listopadu vyšla ještě jedna zpráva evidenčního oddělení přinášející další informace a čísla k transportům. Opět je tu zmíněn počet zavlečených a navrátivších se pražských židů do Lodže (počet uváděn společně s osobami deportovanými do Minska a Ujazdova, obecně bráno jako transporty na Východ), avšak větší prostor je zde věnován i dalším cílům deportací, Nisku a Terezínu.[190]

Začátkem roku 1948 se objevuje krátká zpráva o československých židech zemřelých v lodžském ghettu. Informuje o tom, že evidenční oddělení Židovské náboženské obce obdrželo seznam o úmrtích v ghettu. Zájemci nyní mohou nahlédnout do této nově vytvořené kartotéky evidující všechna úmrtí, případně zažádat o úmrtní list přímo do Lodže, jak informuje Věstník.[191]

Ještě na jaře roku 1949 se ve Věstníku objevuje kratičká zpráva informující o tom, že Židovský historický ústav ve Varšavě získal materiál z lodžského, krakovského a lentsziezského ghetta. Má se jednat o průkazy totožnosti, snímky a jiné, týkající se židů internovaných během

189 Přehled pražských transportů na východ. VŽNO, IX, č. 5, 1. 3. 1947, s. 58.
190 Zpráva evidenčního oddělení RŽNO. VŽNO, IX, č. 24, 21. 11. 1947, s. 344.
191 Českoslovenští židé, zemřelí v ghettu v Lodži. VŽNO, X, č. 13, 26. 3. 1948, s. 146.

německé okupace v těchto ghettech. Dále zpráva odkazuje na adresu ve Varšavě, kam mohou příbuzní písemně zažádat o fotokopie těchto dokumentů či snímků.[192]

Bezprostředně po válce se tak rodila snaha dokumentovat perzekuci židů a první seznamy zavražděných.[193] Téma lodžského ghetta se ve Věstníku otevírá až s odstupem několika měsíců od konce druhé světové války, zatímco například terezínské téma bylo již od září 1945, kdy začal Věstník opět vycházet, velmi frekventované. Vzhledem k tomu, že se Terezín nacházel na českém území, informoval Věstník téměř v každém čísle o jeho obětech, deponovaných předmětech, či o stavu, ve kterém se toto místo po válce nacházelo. Například již v prosinci roku 1945, tedy půl roku po konci druhé světové války, byla vydána kniha o terezínském ghettě, která obsahuje jmenný seznam osob, jež tamější pobyt přežily.[194]

4. 2 Procesy s nacisty z lodžského ghetta

První ze zpráv věnující se procesům s nacistickými zločinci z Lodže se ve Věstníku objevuje v červnu roku 1947, tedy o několik měsíců později po prvním článku zabývajícím se tématem lodžského ghetta. Článek v rubrice „Naše zprávy“ informuje, že byl velitel lodžského ghetta Hans Biebow odsouzen k trestu smrti. Čtenář se po jeho přečtení dozví, čeho všeho se Biebow dopustil, jací svědci proti němu svědčili, a na závěr také rozsudek, jenž je v tomto případě "jediným spravedlivým výrazem holdu jak umučeným synům polské vlasti, tak duším těch židů, kteří z libovůle německých okupantů byli odtransportováni ze svých domovů v různých krajích Evropy a nalezli smrt v utýrané polské zemi".[195] Kromě synů polské vlasti a dalších evropských národů se tu připomíná i usmrcení velkého počtu Čechoslováků. Z této zprávy je patrná cenzurní činnost, která právě od konce roku 1947 nabývá na síle, a také propagandisticky laděný podtón, zdůrazňující zde především utrpení polského a československého národa jako celku, ne jen židů. Polské a československé oběti jsou zde vytvářeny účelově, tak aby podepřely oddělenost světa, rozdělení na Východ a nepřátelský Západ.

V roce 1948 se objevuje krátká zpráva, stručně nazvaná „Nezúčastnil se...“, informující o neúspěšné žádosti o vydání šéfa SS a policie v Lodži, Wernera Weissenborna. Britské úřady odmítly vydat Weissenborna na základě jeho výpovědi, ve které tvrdil, že se zatýkání Poláků a židů neúčastnil.[196]

192 Židovský historický ústav získal materiál z lodžského a krakovského ghetta. VŽNO, XI, č. 4, 28. 1. 1949, s. 45.
193 Soukupová, Blanka. Šoa ve veřejném mínění českých židů. In: Nosková, Helena; Bednařík, Petr (eds.). Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010, s. 179.
194 Terezín – Ghetto. VŽNO, VII, č. 4, 15. 12. 1945, s. 32.
195 Velitel lodžského ghetta odsouzen k smrti. VŽNO, IX, č. 12, 15. 6. 1947, s. 170.
196 Nezúčastnil se …. VŽNO, X, č. 39, 24. 9. 1948, s. 427.

Následující rok vychází opět zpráva věnující se potrestání bývalých válečných zločinců. V rubrice „Stručně za tečkou“ je věnován odstavec Alfredu Strombergovi, činovníku Sicherheitdienstu a lodžského gestapa, jenž byl odsouzen k trestu smrti. Je zde také uvedeno, že se Stromberg podílel na vysídlení 160 000 židů do Chelmna a Osvětimi. Mimo jiné dal rozkaz, aby byly nemocné děti vyházeny z nejvyššího patra dětského domova na dlažbu.[197]

Další dva články o potrestání lodžských vedoucích činitelů se objevují až v 60. letech, kdy se objevuje snaha oživit diskuzi o potrestání nacistických zločinců. Roku 1964 vychází v rubrice „Zprávy ze světa“ krátká informace o Günteru Fuchsovi, jenž měl v lodžském ghettu na starosti likvidaci židů, a který byl nyní odsouzen na doživotí. Jen třináct let vězení, takový rozsudek byl vyřčen pro dalšího obviněného, Ottu Bradfische, vedoucího gestapa v Lodži.[198] Pro podezření ze spoluúčasti na zavraždění 50 000 židů v lodžském ghettě byl zatčen Herbert Weygandt, bývalý vedoucí düsseldorfské odbočky gestapa. Rozsudek nad tímto zločincem zatím nebyl vyřčen, jak informuje Věstník.[199]

Poslední krátká zpráva v mnou sledovaném období byla uveřejněna roku 1970 opět v rubrice „Zprávy ze světa“. Zabývá se soudem s bývalým starostou Lodže, Wernerem Ventzkim, jenž byl obviněn ze spoluviny na vyvraždění desetitisíců osob ve vyhlazovacím táboře v Chelmnu. Ventzki pracoval po válce jako ministeriální ředitel až do roku 1970, kdy polská strana předala státnímu návladnímu dokumenty prokazující Ventzkiho provinění.[200]

Téma procesů s nacistickými zločinci se obecně objevuje ve dvou vlnách. Tou první je doba bezprostředně po válce, kdy je nacistické běsnění ještě v živé paměti očitých svědků, a převládá snaha potrestat všechny ty, kteří se podíleli na masovém vyvražďování. Hned na podzim roku 1945 vypukl jeden z největších procesů, tzv. Norimberský proces, s hlavními nacistickými zločinci, který byl zahájen 20. listopadu 1945 a trval až do 1. října roku 1946.[201] Téma viny a trestu je v této době velmi diskutovanou otázkou. A právě v tomto období se objevují i první články informující o potrestání nacistů z lodžského ghetta.

Druhou vlnou je období 60. let, kdy probíhaly další velké procesy s nacisty. Rok 1961 je rokem velkého procesu s německým nacistickým funkcionářem Adolfem Eichmannem v Izraeli, který vzbudí ve společnosti velký zájem. Blíží se také dvacetiletá lhůta promlčení nacistických zločinů, proti níž se zvedají vlny protestů. Problémem je také to, že mnozí zločinci jsou nedopátratelní, nebo umírají, a není tak možné je spravedlivě potrestat. Kritika se také snášela na

197 Stručně za tečkou. VŽNO, XI, č. 43 a 44, 28. 10. 1949, s. 498.
198 Zprávy ze světa. VŽNO, XXVI, č. 1, 1. 1. 1964, s. 11.
199 Zprávy ze světa. VŽNO, XXVIII, č. 2, 1. 2. 1966, s. 11.
200 Zprávy ze světa. VŽNO, XXXII, č. 9, 1. 9. 1970, s. 7.
201 Groušl, Josef; Žiška, Jaroslav. Lavice obžalovaných zločinců. Jihlava: Orego, 2011, s. 7.

působení některých bývalých nacistů v politice a kultuře v Německé spolkové republice, příkladem může být zpráva z Věstníku informující o bývalém lodžském starostovi, který byl po válce zaměstnán na ministerstvu právě v Německé spolkové republice. Vládnoucí politický režim (a jemu loajální židovská reprezentace) využil tak židovskou katastrofu k posilování polarity Západ a Východ, zejména pak ke skandalizaci Německé spolkové republiky.[202] V souvislosti s tímto zvýšeným zájmem o potrestání nacistických zločinců se opět rozvíjí i téma potrestání lodžských velitelů, kteří dosud nebyli za své činy odsouzeni.

4. 3 Vytváření pamětních míst

Francouzský historik Pierre Nora chápe pod pojmem „les lieux de mémoire“, tedy pamětní místa, muzea, pomníky, hřbitovy, archivy, ale také vzpomínkové slavnosti nebo výročí.[203] Do kategorie pamětních míst jsem si zde dovolila zařadit nejen slavnosti pořádané při příležitosti výročí likvidace ghetta, ale také především připomínky výročí prvních pražských transportů do Lodže, které jsou ve Věstníku poměrně frekventované. O památnících obětem holocaustu, muzeu či pomníku na paměť neznámého hrdiny, jak je tomu například u Terezína či varšavského ghetta, se v případě lodžského ghetta Věstník ani Židovská ročenka nezmiňují. Po válce se hovořilo nejen o židovské tragédii, ale zvláště obecně o utrpení celého národa, například polského, který za války aktivně pomáhal vězněným židům a utrpěl také velké ztráty na životech. Na holocaust se, zvláště v době utužení moci komunistického režimu, vzpomíná v souladu s dobovou propagandou. Jak například uvádí Jan Assmann, který se zabývá mimo jiné kulturou a pamětí, kultura vzpomínání souvisí s „pamětí, o niž se opírá společenství“.[204]

K poměrně opomíjeným událostem týkajících se lodžského ghetta patří výročí jeho likvidace. I v tomto ohledu je ghetto Lodž nepopiratelně ve stínu Terezína, rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau či varšavského ghetta, u nichž jsou výročí vzpomínána víceméně pravidelně, obzvláště výročí kulatá, kterým je v tisku věnován větší prostor. Kratičká zmínka o čtvrtém výročí likvidace lodžského ghetta se objevuje v rubrice „Stručně za tečkou“. Čtenář se z pouhé jedné věty dozví, že při příležitosti čtvrtého výročí likvidace ghetta byla na lodžském hřbitově pořádána pietní slavnost.[205]

202 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 138.

203 Nora, Pierre. Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire. In: Smith, Laurajane (ed.). Cultural Heritage: Critical Concepts in Media and Cultural Studies, vol III. New York: Routledge, 2007, s. 294.

204 Assmann, Jan. Kultura a paměť. Praha: Prostor, 2001, s. 32.

205 Stručně za tečkou. VŽNO, X, č. 38, 17. 9. 1948, s. 409.

Ve Věstníku bylo připomenuto ještě páté výročí konce tohoto ghetta, opět pouze zkratkovitě v rubrice „Stručně za tečkou“. Zpráva informuje o tom, že se při této příležitosti konala na lodžském židovském hřbitově tryzna a zároveň byl položen základní kámen k pomníku židovských mučedníků. Dále krátce informuje o tom, kolik osob se zúčastnilo, kdo měl na této slavnosti proslov a uvádí, že akce byla zakončena polskou státní hymnou.[206] Další výročí likvidace ghetta již ve Věstníku zmiňována nejsou.

V bezprostředně poválečném období byl holocaust označován menšinovým termínem židovská tragédie nebo také katastrofa. Menšinový vztah k němu byl poznamenán ještě čerstvým zážitkem a právě v těchto letech byly položeny základy tradice odhalování památníků, pamětních desek a podobně těm, kteří byli zavražděni, případně padli. V tomto období se také objevují dvě zmínky o lodžských vzpomínkových akcích uvedené výše. Oproti Terezínu jsou to ovšem velmi stručné zprávy. Již na podzim roku 1946 Rada židovských náboženských obcí ve Věstníku sděluje, že usiluje o pietní úpravu hřbitova, popraviště a místa v Terezíně, kde byl do řeky hozen popel z tisíců uren. Dále informuje, že jsou konány předběžné práce pro zřízení muzea.[207] V Terezíně jsou také každoročně pořádány oslavy „Kalvárie českého národa“ u Malé pevnosti a konány smuteční bohoslužby, a o tom všem Věstník pravidelně přináší zprávy.

Častěji než výročí likvidace ghetta jsou připomínána výročí prvních pražských transportů do Lodže. V říjnu roku 1951, po uplynutí přesně deseti let od vypravení těchto transportů, se v článku s názvem „Abeceda smrti“ znovu připomínají všechny transporty, mezi nimi i ty do Lodže řazené podle písmen A-E. Článek mimo jiné apeluje na udržování světového míru, či zdůrazňuje odmítavý postoj Sovětského svazu k atomové zbrani, který je nejen proti jejímu použití, ale dokonce i pro její zákaz. Ačkoliv je hned na dalším řádku uvedeno: „Slova generalissima Stalina, že i Sovětský svaz má atomové pumy nejrůznějších kalibrů na obranu země před útokem anglo-amerického agresivního bloku, jsou vážnou výstrahou podněcovatelům nové války a obrovským přínosem pro věc míru.“.[208] S ohledem na rok vzniku tohoto článku, není překvapivá zmínka ujišťující o kladném postoji Sovětského svazu vůči světovému míru, a též negativní postoj, nejen autora článku, k západním mocnostem, především Spojeným státům americkým. Cenzurní činnost, poplatnost režimu a propagandisticky laděný článek – to vše je důsledkem utužení komunistického režimu a jeho kontrolní činnosti nejen nad tímto židovským periodikem.

Po delší časové přestávce se opět začínají tato výročí připomínat od 60. let, kdy je tématu holocaustu znovu věnována zvýšená pozornost i mezi širokou veřejností.

206 Stručně za tečkou. VŽNO, XI, č. 38, 23. 9. 1949, s. 435.
207 Terezín. VŽNO, VIII, č. 11, 1. 10. 1946, s. 96.
208 Abeceda smrti. VŽNO, XIII, č. 42, 17. 10. 1951, s. 501.

Roku 1964, při příležitosti 20. výročí likvidace lodžského ghetta, vychází ve Věstníku článek „Ghetto, kam šly první pražské transporty“, informující o slavnostním shromáždění v polském továrním městě Lodži, jež se konala 20. září 1964. Představitelé všech veřejných organizací se nejprve shromáždili u památníku obětí, umístěném při vchodu do židovského hřbitova. „Byla to důstojná slavnost, vzpomínaná tiskem i rozhlasem, kde se před památkou nebohých obětí fašistické rasové politiky sklonili všichni, kdo tvoří dnes novou polskou společnost.“ Poté se diskutovalo nejen o nelidských poměrech panujících v ghettu, ale například i o akcích, které bylo možno v ghettě zorganizovat, aby byla podvázána výroba pro nacistické okupanty. Hlavním heslem této antifašistické organizace bylo „Pracuj pomalu!“.[209]

O čtyři dny později se v Lodži konal literární večer, na nějž byl pozván i František Kafka spolu s M. Dohnalovou, rovněž vězeňkyní lodžského ghetta. Právě při této příležitosti byly recitovány pasáže z Kafkova úspěšného románu „Krutá léta“. Mezi návštěvníky však byli i další pražští hosté, jež navštívili i židovský hřbitov a prošli se po území bývalého ghetta. Můžeme se zde dočíst, že ač tato místa zarůstají travou, nejsou zapomenuty. Seznamy hrobů a materiály z archívu ghetta zůstaly zachovány. „Na místě domů zbořených v nucené práci ještě lodžskými vězni vyrostlo „Staré město“ Lodže, v prolukách ulic, kde jsou některé starší domy zachovány, byly postaveny nové příbytky, na Maryšíně bylo vybudováno krásné moderní sídliště, odznak nového života.“.[210] Přesto, že je zde upozorněno na fakt, že židovský hřbitov chátrá, je i to přebyto informací ujišťující o zachování všech důležitých dokumentů týkajících se tohoto hřbitova. Téměř oslavně je tu popsána také výstavba nového sídliště, které se stane symbolem nové socialistické Lodže. Vše je v souladu s dobovou propagandou, která podporuje a oslavuje vše z Východu, aniž by připouštěla jakákoliv negativa či pochybení.

Ještě před těmito slavnostmi, jak se v článku dočítáme, bylo v Lodži pořádáno setkání věnující se tématu hnutí odporu v ghettě, na kterém se probíral mimo jiné i připravovaný dokument, vědecko-historická práce, zachycující činnost lodžské organizaci hnutí odporu. Jak autor článku uvádí, „na večeru byly obnoveny staré svazky a uzavřena nová přátelství mezi Lodží a Prahou“.[211] Opět jasná připomínka spolupráce dvou socialistických měst.

Roku 1965 se objevuje v rubrice „Zprávy ze světa“ zmínka o filmu o lodžském ghettu. Krátký dokumentární film s názvem „Ghetto Litzmannstadt“ je sestaven převážně z průvodních dokumentů, tajně pořízených snímků a filmových záběrů. Film je zásluhou režiséra Davida Szylita a historika Lucjana Dobroszynského. Oba pobývali v lodžském ghettu, z něhož byli následně

209 Ghetto, kam šly první pražské transporty. VŽNO, XXVI, č. 12, 1. 12. 1964, s. 5.
210 Tamtéž, s. 5.
211 Tamtéž, s. 5.

deportováni do Osvětimi, avšak přežili hitlerovské běsnění.[212]

K třicátému výročí počátku deportací pražských židů do Lodže vyšel ve Věstníku článek s názvem „První deportace do lodžského a minského ghetta“. Kromě toho, že jsou tu do detailů uvedeny početní stavy transportovaných osob a přeživších, píše se zde také o složení osob v těchto transportech. Do druhého transportu bylo zařazeno poměrně velké množství osob s akademickým titulem. Můžeme tedy tento transport B označit za transport pražské židovské inteligence. Transport D se od těch ostatních lišil menším počtem rodin a větším počtem jednotlivců. Poslední, pátý, transport je naopak zajímavý tím, že zahrnuje, více než ostatní transporty, početné rodiny s mnoha malými dětmi. Lze si také všimnout, podle jmen osob do tohoto transportu zařazených, že se v něm vyskytovaly nejen pražské rodiny, ale také ty, které v důsledku okupace do Prahy přesídlily. Z podobných údajů usuzujeme, že do tohoto transportu byly zařazeny i rodiny sociálně slabší. Druhá část článku je věnována stručnému připomenutí historie lodžského ghetta, podmínkám v něm a nesnadném životu za jeho zdmi.[213]

Po pěti letech je znovu připomínáno výročí prvních transportů do Lodže, tentokrát již pětatřicáté. Autorem této vzpomínky je opět, jako u mnoha předchozích, František Kafka, jenž zde připomíná už samotné přípravy na transporty do neznáma. Jak uvádí, Prahu zastihla zpráva o vypravení transportů jako blesk. V té době ještě lidé netušili, že v plánu nacistů je zřízení ghetta v Terezíně. A právě terezínské ghetto je důvodem, proč se tato lodžská skupina málokdy vzpomíná – protože nedlouho poté putovali první židé do Terezína, aby zde vybudovali ghetto, a nacisté krátce na to přešli k hromadnému vylidňování židovských obyvatel Prahy.[214]

Jak František Kafka popisuje, nejprve byli vybraní židé voláni do Střešovic k registraci. Pak už nezbývalo mnoho času, jen pár dnů, na to se rozloučit se svými blízkými a vším, co kdysi tak neochvějně tvořilo jejich život. Všichni se upnuli k tomu jedinému, co jim zbývalo – k naději.[215] Do prvního transportu byli zařazeni lidé sociálně slabí. Druhý, třetí i čtvrtý transport tvořili umělci, vědci, spisovatelé, lidé s různými akademickými tituly. Poslední transport byl směsicí těch předchozích. Právě tyto pražské transporty sehrály svou význačnou úlohu při zlepšování života v ghettě, a to nejen díky odborníkům či lékařům, kteří sem byli nedobrovolně zavlečeni, ale také přílivem dosud ještě nevyčerpaných pracovních sil. Kontrast mezi tamním obyvatelstvem a nově příchozími pražskými židy byl však obrovský. Jidiš hovořící obyvatelstvo Lodže nemělo pochopení pro již do značné míry asimilované západní vysídlence.[216]

212 Zprávy ze světa. VŽNO, XXVII, č. 11, 1. 11. 1965, s. 12.
213 První deportace do lodžského a minského ghetta. VŽNO, XXXIII, č. 9, 1. 9. 1971, s. 2.
214 Před 35 roky: první transporty do Lodže. VŽNO, XXXVIII, č. 11, 1. 11. 1976, s. 3-4.
215 Tamtéž, s. 3.
216 Tamtéž, s. 4.

Roku 1981 nebylo opomenuto ani 40. výročí prvních pražských transportů do Lodže. Při této příležitosti vyšla ve Věstníku úvaha PhDr. Evy Stehlíkové, která se v ní zamýšlí nad osudem své židovské přítelkyně, kdyby byla bývala žila za druhé světové války. V jejím vyprávění nechybí důležitá historická fakta týkající se lodžského ghetta. Začíná u transportů. „Těm transportům předcházela porada svolaná zbrusu novým říšským protektorem Heydrichem na 10. října 1941, na níž bylo za účasti Eichmannovy a Frankovy rozhodnuto mimo jiné, že „v nejbližších dnech má být z Prahy evakuováno (!) 5 000 židů"..." Dále jsou v článku uvedeny otřesné případy lidské krutosti, svědectví lodžského archívu, který byl zachován, a o němž vypráví ve své reportáži Jiří Weil. Prvním příkladem je ukázka z úřední korespondence, ve které odbočka Hitlerjugend v Kielcích žádá správu ghetta o zaslání deseti židovských dětí ve věku 8 až 12 let za účelem cvičení ve střelbě na živý terč. Tato žádost byla schválena a podepsána samotným velitelem ghetta Bibowem. Dalšími příklady lidské necitelnosti jsou obyčejné dopisy obyčejných německých obyvatel, kteří se obraceli na úřady se žádostmi o věci po mrtvých. A z těchto důvodů, z toho všeho, co se během války odehrálo, bývá autorce článku smutno. Pro svou přítelkyni a pro všechny slušné lidi si přeje život v míru a bezpečí.[217]

4. 4 Rodící se obraz historie lodžského ghetta v sevření komunistickou propagandou

V červnovém čísle Věstníku z roku 1951 se poprvé zmiňuje téma odporu v lodžském ghettu. Článek nazvaný „Jak pomáhal polský lid povstalcům židovského ghetta" se zaměřuje spíše na dění kolem povstání ve varšavském ghettu, na pomoc ilegálního tisku, přináší však také pár informací týkajících se ghetta v Lodži. Uveřejňuje zde výzvu Polské dělnické (komunistické) strany k lodžským židům, jež byla vydána v září roku 1942. Výzva nabádá židy k aktivnímu boji a varuje před pasivností a před vyčkávacími tendencemi. Upozorňuje na aktivitu varšavských židů, hrajících důležitou roli v hnutí odporu, či na židy v Sovětském svazu „bojující v řadách hrdinné Sovětské armády". Apeluje i na židovskou mládež. Ve výzvě jsou mimo jiné tato slova: „Židé! Nebezpečí se vznáší nad židovským lidem. Hitler vás chce zahubit. Nedejte se bez odporu udolávat.".[218]

Článek se zmiňuje také o tom, co napsal ilegální lodžský tisk „Trybuna ludu" 12. listopadu 1942, poté, co došlo k likvidování polských židů. „Gestapo započalo likvidaci lodžského ghetta. Deportuje děti do 10 let a dospělé do 40 let. Pomozte židům uprchnout z ghetta."[219] Tato výzva

217 Proč mi bývá smutno. VŽNO, XLIII, č. 10, 1. 10. 1981, s. 7.
218 Jak pomáhal polský lid povstalcům židovského ghetta. VŽNO, XIII, č. 26, 27. 6. 1951, s. 313.
219 Tamtéž, s. 313.

apelovala na polské obyvatelstvo, aby pomohlo zabránit dalšímu vyvražďování polských židů.

Závěrem článek vyzdvihuje pomoc polského lidu, jeho participaci nejen na varšavském povstání, a kritizuje například „londýnskou kliku a její falangistické a fašistické skupiny v Polsku“, jež odmítaly zásobit židy zbraněmi.[220] Na úplný závěr autor článku J. Zachariász ještě dodává: „Nikdy se ani polským ani židovským nacionalistům nepodařilo oddělit židovské dělníky od jejich polských bratří. Nikdy tito nacionalisté nedokázali zničit bratrství mezi polskými a židovskými masami, jež se zrodilo ze společného osudu a v jednotném boji proti nacistické okupaci. Taková je jejich cesta i při budování socialismu v dnešním Polsku, společná cesta jednotnosti, společných cílů a společných činů.“.[221]

Nejen na tomto závěru, ale i na celém článku a mnohých dalších vydaných v této době, lze pozorovat vliv cenzury a tlak tehdejší ideologie. Právě na počátku 50. let byla cenzura neodmyslitelnou součástí nejen tisku a rozhlasu, ale všech oblastí, kde se komunistická moc snažila uplatnit svůj ideologický monopol.[222] Jakoby byly zapomenuty všechny velké poválečné pogromy v polských městech, kvůli kterým tisíce polských obyvatel židovského původu prchaly ze své rodné země, i přes československé území, kde nalezly alespoň na chvíli azyl před další cestou na Západ či do Izraele.[223] Obětí je využíváno propagandisticky, mění se na bojovníky proti imperialismu, jak je možné si všimnout ještě v několika dalších článcích. Gesta odporu jsou vyzdvihována, zvláště pomoc polského lidu židům vězněným v ghettech. Nelze tedy s jistotou říci, že by tento článek mapoval především hnutí odporu, spíše je z něj patrné vyzdvižení propagandisticky laděných informacích oslavujících Východ. Více než pokusem o historiografii je tak tento článek spíše účelově použitou propagandou.

Roku 1961, tedy již v uvolněnější době, vychází článek věnovaný památce hasičů v lodžském ghettu, jejichž velkou část tvořili právě čeští židé. To bylo, jak se z článku dozvídáme, především zásluhou bývalého člena karlínského sboru dobrovolných hasičů, jehož si oblíbil velitel lodžských hasičů, a později svou náklonnost přenesl i na mnoho jiných českých přistěhovalců. Hasiči v ghettu se dělili do dvou skupin – na definitivní a výpomocné hasiče. Lišili se jen odlišným pobíráním platu a barvou čepic. Služba hasičů v ghettu nebyla příliš těžká. Trvala 24 hodin a hasiči při ní většinou vysedávali ve vrátnici podniku, jenž jim byl svěřen. Tito hasiči byli lidé velmi sečtělí, neboť za své služby přečetli vše, co jim přišlo pod ruku. Problémem však bylo, když některý z hasičů usnul a někdo ho při tom nachytal. V této pasáži je vylíčen případ jednoho hasiče, který

220 Jak pomáhal polský lid povstalcům židovského ghetta. VŽNO, XIII, č. 26, 27. 6. 1951, s. 313.
221 Tamtéž, s. 314.
222 Kaplan, Karel; Tomášek, Dušan. O cenzuře v Československu v letech 1945-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 7.
223 Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984, s. 514.

usnul zrovna v době, kdy byl na kontrole starší židů Mordechaj Chaim Rumkowski. Ten je zde popsán jako „vzteklý stařík, jenž pro ruční domluvu nešel nikdy daleko“. Ani tato profese však neochránila své vykonavatele před krutým koncem. Ghetto bylo v létě roku 1944 před příchodem Rudé armády likvidováno, obyvatelé a s nimi i hasiči byli odvezeni do Osvětimi.[224]

Nejrozsáhlejším článkem uveřejněným ve Věstníku je "Stručná kronika lodžského ghetta", která podává čtenáři kompletní obraz ghetta se základními historickými daty. Tento článek byl uveřejněn v říjnu roku 1961, tedy po uplynutí přesně dvaceti let od prvních pražských transportů. Z celého článku je patrné srovnávání lodžského ghetta s Terezínem. Spíše se o něm tedy píše ve vztahu k terezínskému táboru, kterému bylo ve vybraných periodikách věnováno mnohem více prostoru.

Jak se v tomto článku dočteme, nezahrnovalo lodžské ghetto celou oblast města, jako tomu bylo v případě Terezína, ale omezilo se jen na nejchudší část města. Ve srovnání s Terezínem bylo ale ghetto v Lodži mnohem rozsáhlejší. Jeho velká část však nebyla zastavěna, a tak byla téměř jedna třetina ghetta neobyvatelná. V ghettu se nacházel obrovský židovský hřbitov a v jeho blízkosti nádraží, na které přijížděly vagony s deportovanými židy. Článek se zmiňuje také o malém táboře, jenž byl pro mnohé obyvatele ghetta záhadou. Nyní už víme, že v tomto táboře po nějakou dobu pobývaly lidické děti. Kromě tohoto tábora zde existoval ještě jeden, do kterého byli zavlečeni cikáni. Ten ale neměl dlouhého trvání. Poté, co zde propukla epidemie skvrnitého tyfu, byl tábor zlikvidován. Další zajímavostí oproti terezínskému ghettu je fakt, že v lodžském ghettu byly položeny koleje, pozůstatek lodžské tramvaje. Přestože ghetto vlastnilo několik velmi starých tramvají, byly používány výhradně k nákladní dopravě. Jedna z tramvajových linek Lodže však procházela přímo ghettem. Toto místo bylo oploceno a přísně střeženo. Přes ulici, kudy tramvaj s obyvateli města Lodže projížděla, vedla dřevěná lávka, aby židé zůstali co možná nejvíce izolováni od okolního světa. Nutno podotknout, že přecházení této lávky bylo pro mnohé obyvatele ghetta, vysílené prací a hladem, téměř nadlidským úkolem. Velmi střeženým místem v ghettu byl i takzvaný Balucký rynek, místo, kde byly umístěny úřadovny ghetta, a kam se svážely potraviny a suroviny pro dílny. Ty sem byly přiváženy polskými kočími, dále do ghetta však s nákladem pokračovali již kočí židovského původu. V ghettu existovalo nespočet úřadů, počínaje poštou a konče pohřebním ústavem. Nacházelo se zde také velké množství malých továren a dílen, ve kterých židé zpracovávali především výrobky pro Němce.

Dalším rozdílem oproti Terezínu byl nedostatek bytů, jenž byl v Terezíně mnohem horší než v Lodži. I tato situace se však v lodžském ghettu změnila po příjezdu transportů na podzim roku 1941, kdy počet obyvatel ghetta dosáhl maxima. Pražští židé byli nejprve ubytováni v bývalých

224 O hasičích v lodžském ghettu. VŽNO, XXIII, č. 3, 1. 3. 1961, s. 9.

školách či nemocnicích, po dalších deportacích roku 1942 se i pro ně uvolnily byty, které často sdíleli s jinými rodinami.

Článek pokračuje výčtem deportací z ghetta roku 1942, kruté akci na podzim téhož roku a konečným vysídlením roku 1944. Dále upozorňuje na jeden z nejzávažnějších problémů ghetta - stravování. Otázka hladu se nikde jinde nezmiňuje tak často jako v případě lodžského ghetta. Pracující obyvatelé ghetta se společně stravovali z veřejných kuchyní jen v poledne, jindy si vařili z přidělovaných potravin či z potravin zakoupených navíc za nehorázně vysoké ceny. Kdežto terezínští židé se stravovali pouze společně. V Lodži bylo také dovoleno kouřit, což bylo v Terezíně zakázáno. Ve srovnání s potravinami, byl překvapivě cigaret vždy dostatek.

Kulturní život z lodžského ghetta vymizel krátce po příchodu pražských židů. Ne příliš dlouho tu fungoval kulturní dům nebo například symfonický orchestr. To vše bylo s postupem času potlačeno. I zde je patrný rozdíl oproti Terezínu, ve kterém se židé angažovali například i v divadle.

Život v Lodži byl pro Čechy o to těžší, že sem přijeli až dodatečně, většina vedoucích míst byla obsazena polskými židy, ti pražští se jen stěží prosazovali. Výjimkou byli lékaři, kterých byl v ghettu nedostatek. V Terezínu tomu bylo naopak, zde to byli právě čeští židé, kteří obsadili hlavní úřady. S postupem času se i v Lodži situace změnila, čeští židé se naučili polsky, začali pracovat a společný osud s polskými židy je spojil.

Závěr článku je věnován hlavní postavě lodžského ghetta, Rumkowskému, a také zmínce o jeho zástupci Jakubowiczovi. Přestože byl Rumkowski židovským starším, neuchránilo ho to od tragického osudu, jenž postihnul většinu lodžských židů. I on skončil v osvětimské plynové komoře.[225]

Roku 1965 byl ve Věstníku uveřejněn článek o hnutí odporu v lodžském ghettu napsaný Františkem Kafkou. Dozvídáme se z něj vše podstatné a také to, proč v ghettu nikdy nevypuklo povstání. Již od počátku bylo lodžské ghetto hermeticky uzavřeno vůči okolnímu světu. Politické spojení s okolím neexistovalo, lidé se nedozvídali o likvidačních akcích v Polsku, a tudíž nebyly ani podmínky k opravdovému povstání – ani zbraně. Ačkoliv se dá říci, že Terezín v jistém smyslu vznikl podle podoby Lodže, bylo lodžské ghetto v mnohém jiné, i když mezi vedením – Adler – Rumkowski – byly určité spoje. Obyvatelstvo lodžského ghetta bylo také mnohem homogennější, s výjimkou deportovaných 20 000 západních židů. I zde tedy autor článku srovnává ghetto Lodž s Terezínem, nejvýraznějším bodem českého vzpomínání na holocaust.

Vnitřní politická činnost ovšem v ghettu fungovala po celou dobu jeho trvání, zvláště činná zde byla organizace komunistická, existovaly tu však i další skupiny, jako například Bund či Hašomer Hacair. Hlavním cílem hnutí odporu bylo snižování výroby pro vojenské potřeby nacistů.

225 Stručná kronika lodžského ghetta. VŽNO, XXIII, č. 10, 1. 10. 1961, s. 4-6.

Organizovaly se také hladové manifestace a probíhaly zde drobnější sabotážní akce. Správa ghetta se však navenek tvářila, jako by o organizovaných akcích nevěděla. Jejím hlavním zájmem bylo, aby ji nikdo nerušil z kořistnického těžení z majetku i z práce ghetta. Co se však komunistické organizaci nikdy nepodařilo, byl masový odpor ve dnech likvidace ghetta. Jednak to bylo způsobeno přerušením spojení vedení resortů s pracujícími kvůli náhlému zastavení práce v resortech. Problémem byl také nedostatek zbraní a nedostatek spojení s vnějším světem. Třetím důvodem byla všeobecná apatie, jejíž příčinou bylo odevzdání se osudu a naprosté vyčerpání hladem.[226]

Vzhledem k tomu, že byl tento článek publikován v době politicko-společenského uvolnění, nevyzařuje z něj, někdy tak do očí bijící, komunistická propaganda a ideologie. Autor zde nijak nevyzdvihuje polskou pomoc vězněným židům, naopak konstatuje, že odpor se při likvidaci ghetta komunistické straně zorganizovat nepodařilo.

Roku 1967 se ve Věstníku objevuje článek věnující se kronice lodžského ghetta, na které měli velký podíl i židé z Prahy. „Kronika lodžského ghetta“, která byla v té době vydána nakladatelstvím v Lodži, obsahuje záznamy o všech událostech, které se v ghettu odehrály. V tzv. „Archivu“ ghetta začali po příchodů židů ze západní Evropy pracovat i čtyři pražští vězni. Jak autor článku zmiňuje, od té doby se ráz kroniky poněkud změnil, přešel od vychvalování k objektivnímu pohledu. Dále jsou zde vyjmenováni všichni ti, kteří se na kronice spolupodíleli, mezi nimi i nejvýznačnější osoba, PhDr. Oskar Singer, který už v Praze pracoval jako novinář a literát a oplýval velkým nadáním i duševním rozhledem, jak autor článku informuje.[227] Tento článek, podobně jako reportáž o lodžských hasičích, nás seznamuje s tím, jak se čeští židé v ghettu uplatnili. Z obou reportáží je patrné, že se čeští židé ani v dalekém polském ghettu zcela neztratili a využili zde svých schopností a dovedností. Právě v 60. letech se Věstník konkrétněji věnuje osudům českých židů v lodžské ghettě. V této době opět ožívá zájem o téma holocaustu a převládá snaha zdokumentovat všechny vzpomínky a informace, které doposud nebyly nijak zachyceny, a zůstávaly skryté v pamětích očitých svědků.

Až ke konci 70. let vychází v Židovské ročence pro rok 1978 článek nazvaný „Perzekuce českých židů v letech 1939-1945“, který zde poprvé souhrnně informuje o jednotlivých transportech českých židů. Neopomíjí ani všech pět transportů do Lodže. Poněvadž byli židé z Lodže většinou deportováni do vyhlazovacích táborů, není divu, že zachránění představují přibližně jen 5%.[228]

Reportáž Františka Kafky z roku 1984 se snaží detailněji přiblížit transporty vypravené ještě před Terezínem, a to do Niska, Lodže a Minsku. Právě Lodži je zde věnována větší pozornost. Jak

226 Hnutí odporu v lodžském ghettě. VŽNO, XXVII, č. 7, 1. 7. 1965, s. 9.
227 Vězni z Prahy jako kronikáři v Lodži. VŽNO, XXIX, č. 7, 1. 7. 1967, s. 7.
228 Perzekuce českých židů v letech 1939-1945. Židovská ročenka, 5739, 1978-1979, s. 11.

píše sám autor, cílem tohoto článku je shrnout určité historicky už bezpečně zjištěné údaje, které takto pojaty ještě nebyly. Nechybí zde vyjmenování jednotlivých transportů A-E, počty vysídlených a počty přeživších. I obraz lodžského ghetta je tu stručně, ale výstižně zachycen. Zdůrazněny jsou hlavní problémy ghetta – jeho přelidněnost, odlišnost tamního polského židovstva, hlad, vysoká úmrtnost, či vysilující práce, jež byla na denním pořádku. Autor neopomíná různorodé složení lidí zařazených do transportů a vyjmenovává mezi jinými úspěšné malíře či básníky, které osud zavlekl právě do lodžského ghetta. „Jenom několik literárních svědectví, román, divadelní hra, svitek tajně zakopaných záznamů o životě, dvě tři povídky – to je vše, co zbylo po 200 000 lidí, kteří „Ghettem Litzmannstadt“, jak znělo oficiální pojmenování, prošli.“[229]

Roku 1987 se v Židovské ročence v článku s názvem „Platidla z koncentračních táborů“ objevuje zmínka i o lodžských platidlech, jež zde byly uvedeny do oběhu 15. května 1940. Tyto lodžské ghettomarky znali dobře i pražští vězňové, kteří byli transportováni ve dnech 16. října až 3. listopadu 1941 do Litzmannstadtu přímo z Prahy.[230] V článku je také uvedeno, že existují četná falza, jež jsou zhotovena pro sběratele. Vzácným originálem je desetimarka z ghetta v Litzmannstadtu, nalezená v kapse kalhot vězně neznámého jména, vyhozeného u Hulína z otevřeného nákladního vagonu transportu smrti, jedoucího 27. ledna 1945 z Osvětimi.[231]

Ve srovnání s dostupnou odbornou literaturou zabývající se lodžským ghettem, přináší Věstník poměrně rozsáhlý a ucelený obraz tohoto ghetta. Z jeho článků se dozvíme všechna důležitá data, seznámí nás s hlavními osobami vládnoucími tomuto ghettu a s celkovým děním i s konečnou likvidací ghetta. Nevynechává jednotlivé vysídlovací akce a problémy, které ghetto sužovaly po celou dobu jeho trvání. Ucelenější informace a přesnější čísla vycházejí v periodikách až s odstupem několika let po válce, jak je zřejmé i z výše uvedených článků.

Ve „Stručné kronice lodžského ghetta“, ale i později v reportáži Františka Kafky je patrné srovnání s terezínským ghettem. Právě v 50. letech byl do nového politického rámce dosazen i obraz Terezína jako fungujícího města s vysokou kulturou.[232] Terezínské téma ovšem na plné čáře vítězilo v porovnání s lodžským ghettem i dalšími koncentračními tábory. Důvodů, proč se tématem číslo jedna v jakýchkoliv úvahách o šoa v českých zemích stal Terezín, bylo hned několik. Nacházel se na české půdě, fungovala tam knihovna, nemocnice, modlitebny, mládežnické domovy, působili tam malíři.[233] Oproti bohaté terezínské kultuře panovala v jiných koncentračních táborech, např. i v

229 Nisko, Lodž, Minsk – a potom Terezín. VŽNO, XLVI, č. 10, 1. 10. 1984, s. 5-6.
230 Platidla z koncentračních táborů. Židovská ročenka, 5748, 1987-1988, s. 139.
231 Tamtéž, s. 140.
232 Soukupová, Blanka. Židé na Moravě v padesátých letech 20. století (do zahájení destalinizace roku 1956). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2006. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007, s. 259.
233 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 126.

lodžském ghettu, kultura téměř minimální.

4. 5 Čeští židé v ghettu Lodž

Mezi 16. říjnem a 3. listopadem 1941 odjelo z Prahy pět transportů do ghetta v Lodži, celkem čítajících 5 002 mužů, žen a dětí. Osvobození se dožilo pouze 277 osob.[234] Počty deportovaných i zachráněných jsou ve Věstníku otiskovány vícekrát, avšak od oficiálních čísel se poněkud liší. Tento nemalý počet českých židů zanechal v ghettu nesmazatelně své stopy. Dozvídáme se o tom i z následujících článků uveřejněných ve Věstníku, které nám připomínají právě osudy některých židů deportovaných z Prahy.

Pozoruhodnou připomínkou přítomnosti českých židů v lodžském ghettu je vyprávění Hanuše Roubíčka, autora článku o statistickém úřadě v lodžském ghettu. Byl zde zaměstnán jako fotograf a spolu s ním na tomto úřadě pracovalo ještě asi dalších šest pražských židů. Důvod existence statistického úřadu není zcela jasný. Dodnes není známo, zda bylo cílem úřadu zaměstnat co nejvíce židů, a tím je tak uchránit před deportací z ghetta, či snad nacistům tento úřad prostě vyhovoval v jejich vášni pro statistická vyčíslení jejich „pořádku". Evidoval se jak počet obyvatelstva, tak i všechna úmrtí. Častá smrt hladem byla zaznamenávána jako srdeční mrtvice. Jedno z větších oddělení tohoto úřadu se zabývalo také výrobou v ghettu.

Hanuš Roubíček podrobně vypráví, co všechno obnášela práce fotografa v ghettu. Byl jedním z tří až čtyř fotografů, kteří měli na starost fotografovat především v dílnách a továrnách. Jednu dobu zde také byli fotografováni všichni obyvatelé ghetta na své průkazy. Hanuši Roubíčkovi však přidělili horší práci, a sice fotografování těch zemřelých, u kterých nebyla známa jejich totožnost. I přes to, že nikdo z fotografů nesměl fotografovat jinde, zvláště na ulicích, se fotografům podařilo zachytit i běžný život v ghettě. Kromě oficiálního archivu tak existoval ještě jeden, ilegální, o němž však autor neví, kam se poděl.

Zajímavostí je, že i v tak přísně střeženém ghettu se našly možnosti, jak se dozvědět o dění ve světě. Do stejné budovy docházel polský telefonní odborník, a protože se znal s jedním fotografem, často se na chvíli zastavil a ve spěchu vypověděl, co je nového. To vše probíhalo v naprostém utajení. I Hanuš Roubíček se tak dozvěděl o vojenských událostech. Jednou přinesl onen Polák velmi zdrcující zprávu o lese, kam jsou dováženi židé, které pak ale už nikdy nikdo nespatřil. A protože se odtud odváží jejich oděvy a nepřiváží se tam žádné potraviny, je nadmíru jasné, že tam židy zabíjejí. Tehdy tomu židovští fotografové nemohli uvěřit, a proto také tuto zprávu raději dále

234 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 241.

nijak nešířili.[235]

V březnu roku 1961, po dvaceti letech od vypravení prvních transportů do Lodže, je ve Věstníku uveřejněn poměrně rozsáhlý článek věnující se osudům tří židovských dětí za druhé světové války. Největší prostor je zde věnován vzpomínce Maria Petrovského, kterému bylo pouhých devět let, když se ocitl se svou rodinou v lodžském ghettu. Vzpomíná na dobu před transportem, na cestu do Lodže a šířeji se také zaobírá životem v ghettě. Neopomíná ty nejpalčivější problémy, jako byl hlad, umírání, deportace z ghetta neznámo kam. I on byl se svou rodinou během likvidace ghetta roku 1944 poslán do Osvětimi, kde jako jediný z rodiny přežil. Zbytek článku pojednává o životě Maria po válce.[236]

Opomenut však ve Věstníku i Židovské ročence zůstává například osud malíře Roberta Guttmanna, jenž krátce po příjezdu do Lodže zemřel, či Hedy Margoliové-Kovályové, která prošla kromě lodžského ghetta i Osvětimí a nakonec se zachránila útěkem z pochodu smrti. Nutno zmínit, že tyto osoby nezapadaly do tehdejšího obrazu vytvářeného komunistickou ideologií a propagandou. Robert Guttmann byl sionista a sionismus začal být po nástupu komunistické strany k moci tvrdě odsuzován, stejně jako zpočátku vstřícný postoj k Izraeli, který se změnil v nepřátelství, jakmile se Izrael vydal stejným směrem jako západní kapitalistické státy. Ani Heda Margoliová-Kovályová se komunistickému režimu nijak nehodila vzhledem k tomu, že byl její manžel odsouzen k trestu smrti v procesu se Slánským a ona později emigrovala. Představovány jsou tak v tisku jen ty osoby, které nijak nenarušují obraz komunistického režimu. V odborné literatuře se oproti článkům z vybraných periodik dozvíme mnohem více informací o konkrétních vězních lodžského ghetta a nalezneme zde i výpovědi očitých svědků dění v tomto ghettu, bez ohledu na vhodnost či nevhodnost těchto osob, jak k tomu přihlížel komunistický režim.

4. 6 Vzpomínky a deníky polských židů vězněných v lodžském ghettu

První velká vlna literárního zájmu o holocaust přišla hned po válce, nejčastěji to byly dokumenty a svědectví.[237] I vzpomínky, nejen na lodžské ghetto, se objevují ve dvou hlavních vlnách, a sice těsně po válce, kdy jsou ještě v živé paměti, a poté na přelomu 60. let, kdy se o téma holocaustu opět začíná zajímat širší veřejnost. Vzpomínky polských a českých židů na ghetto Lodž jsou do značné míry stejné. Čeští židé o něco více připomínají svůj osud, nebo například oblasti, ve kterých se uplatnili. Jejich pohled na dění v ghettu se však příliš neliší.

235 Statistický úřad v lodžském ghettu. VŽNO, XXII, č. 12, 1. 12. 1960, s. 10.
236 Děti. VŽNO, XXIII, č. 3, 1. 3. 1961, s. 7-9.
237 Holý, Jiří (ed.). Holokaust v české, slovenské a polské literatuře. Praha: Karolinum, 2007, s. 12.

První větší článek zabývající se vzpomínkou na lodžské ghetto se ve Věstníku objevuje v říjnu 1948. Jedná se o vzpomínku polského žida, Nachmana Zonabenda, jenž v ghettě shromáždil a uschoval velké množství materiálů týkajících se tohoto ghetta. Zonabend, pocházející z Lodže, pracoval v ghettu nejprve jako doručovatel pošty a později jako fotograf, a proto se mu podařilo pořídit i mnoho fotografií dokumentujících stav v ghettu. Život v ghettu byl, podle jeho vypravování, zprvu vcelku ucházející, ačkoliv životní podmínky byly na té nejnižší úrovni. Vypráví, že v lodžském ghettu vycházely zpočátku i noviny, pořádaly se koncerty a divadelní představení, a také péče o děti byla zajištěna díky školám a sirotčincům. Situace se rapidně zhoršila v září roku 1942, kdy měli být odesláni pryč všichni nemocní, dále též děti a staré osoby. Od té doby deportace s časovými rozpětími pokračovaly. Zonabend udává, že zpočátku se hovořilo o dobrovolných pracovních transportech, aby se mezi lidmi nešířila panika. Posledním transportem, jenž vedl k definitivní likvidaci ghetta, byl ten z 8. srpna 1944, ke kterému vydal židovský starší Mordechaj Chaim Rumkowski provolání, v němž apeluje na všechny dosud neodtransportované obyvatele ghetta, aby se dobrovolně přihlásili. "Po tomto dni se ghetto zahalilo v mlčení."[238]

Roku 1958 se také poprvé setkáváme se zmínkou pojednávající o zápiscích z lodžského ghetta. V článku pojmenovaném „Přežila jsem Osvětim“ vypráví K. Žyvulska: „Skláním hlavu nad zápisníkem mladé židovky z lodžského ghetta. Poslední slova jsou psaná před několika hodinami v přeplněném vlaku jedoucím do Osvětimi. A pisatelku právě teď, když čtu v jejím deníku, spalují v blízké jámě krematoria.“.[239] Neznámá dívka ve svých zápiscích píše: „... A teď jedeme do neznámé země. Jaká asi bude? Ať se stane cokoli, všude je lépe, než bylo tam za těmi zdmi... Proklínám každou vzpomínku na to, proklínám všechny, kteří sloužili zločincům. I ten můj věčně tmavý, studený a holý pokojík v Březinské ulici, i tu nešťastnou zeď, dělící nás od ostatního světa, i tu naši nepopsatelnou bídu, i pravidelné klepání ranních trepek, tuberkulózu a tu strašnou Kriminalpolizei. Proklínám to místo bez kousku zeleně, kde byla zmařena moje nejkrásnější léta, kde zemřeli moji nejdražší, kde jsem dala všechny síly smrtelnému nepříteli – za pouhé potravinové lístky...“.[240] Tento krátký úryvek mluví za vše. Nutno podotknout, že ne všechny zápisky se zachovaly, o to jsou tato dochovaná slova cennější. Někteří své deníky raději ze strachu zničili, až když byli přivezeni do Osvětimi a podrobeni selekci.

Právě od konce 50. let je holocaustu znovu věnován větší prostor. V období destalinizace a v uvolněné atmosféře 60. let se utvářel nový vztah k šoa. Do popředí se opět dostává zvláště Terezín.

238 Historie lodžského ghetta. VŽNO, X, č. 40 a 41, 1. 10. 1948, s. 436.
239 Přežila jsem Osvětim. VŽNO, XX, č. 4, 1. 4. 1958, s. 9.
240 Tamtéž, s. 9.

Došlo k posílení a internacionalizaci terezínského tématu,[241] hojně také vycházejí publikace o osudu dětí v Terezíně.[242] 60. léta byla zároveň i obdobím prorůstání terezínské tématiky a obecně i tématiky české podoby šoa do života většinové společnosti.[243] Téma holocaustu bylo zachyceno i v celkem 14 celovečerních hraných filmech, z nichž převážná část byla natočena v letech 1959 až 1968.[244] Světovou událostí číslo jedna byl i nadále Deník Anny Frankové, který poprvé vyšel už v roce 1947, a v polovině 50. let se dočkal dramatizace.[245]

O vzpomínkách očitých svědků, které sepsali ještě za zdmi ghetta, a o jejich vydání informuje Věstník poněkud zkratkovitě. V dubnu roku 1960 se objevuje v rubrice „Zprávy ze světa" krátká zpráva informující čtenáře o tom, že bude ve Varšavě uveřejněn deník Dawida Sirakowiaka, desetiletého chlapce, který pracoval v podzemním hnutí proti nacistům a zahynul roku 1943 v lodžském ghettě.[246]

O dva roky později nacházíme ve stejné rubrice článek podobného typu, opět informující o deníku. „V haldách rumu a popele před troskami jednoho z osvětimských krematorií byl nedávno nalezen rukopis, psaný jidiš. Podle prohlášení polských úředních míst jde o deník někdejšího vězně z lodžského ghetta, jehož zápisy mají vysokou dokumentární hodnotu.".[247]

Další vzpomínku na lodžské ghetto představuje článek "V Lodži číhala smrt...", uveřejněný až v červenci roku 1960. Článek čerpá informace z dochovaného deníku polského chlapce židovského vyznání Abrahama Schocheta, jenž před svou smrtí předal své zápisky přátelům. Díky tomu se nám zachoval jedinečný pohled na situaci v ghettu očima patnáctiletého chlapce. Abraham popisuje ghetto jako špinavé, naprosto nevyhovující místo, kam se muselo vměstnat až 200 000 lidí. Sám uvádí, že jeho rodina žila spolu s dalšími třemi rodinami namačkaná v jedné místnosti. Neopomíjí ani jeden z nejpalčivějších problémů ghetta - hlad. Strava byla vydávána na příděl. Všichni obyvatelé ghetta museli pracovat. Hladoví a vysílení lidé se stěží ploužili z továren a dílen do svých chátrajících domovů. Velkým problémem ghetta byla také zima a kruté mrazy, které vedly k četným úmrtím. Tyto nelidské podmínky způsobily, že když byly na přelomu let 1941 a 1942

241 Soukupová, Blanka. Šoa ve veřejném mínění českých židů. In: Nosková, Helena; Bednařík, Petr (eds.). Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010, s. 181.
242 Brod, Petr. Židé v poválečném Československu. In: Veber, Václav (ed.). Židé v novodobých dějinách. Praha: Karolinum, 1997, s. 157.
243 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 128.
244 Koura, Petr. Obraz holocaustu v českém hraném filmu. In. Holý, Jiří (ed.). Holokaust v české, slovenské a polské literatuře. Praha: Karolinum, 2007, s. 227.
245 Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 131.
246 Zprávy ze světa. VŽNO, XXII, č. 4, 1. 4. 1960, s. 11.
247 Zprávy ze světa. VŽNO, XXIV, č. 3, 1. 3. 1962, s. 11.

ohlášeny deportace, hlásily se tisíce osob dobrovolně s mylnou představou, že hůře už nikde jinde být nemůže. Abraham popisuje, jak na jaře roku 1942 zemřel jeho otec hladem a on se rozhodl dobrovolně přihlásit na vysídlení, doufaje, že se mu z transportu podaří uprchnout. Příčinou jeho rozhodnutí byl mimo jiné i hlad, sám cítil, že by déle než měsíc v těchto podmínkách nevydržel. Jako na jednoho z mála se na Abrahama usmálo štěstí, jeho transport nesměřoval na smrt do Chelmna, ale do Poznaně na práce.

Tento článek končí doslovem o těch, kteří tomuto ghettu vládli a nechávali nebohé obyvatele posílat na smrt. Upozorňuje na fakt, že mnozí z nich nadále žijí, aniž by byli jakkoliv potrestáni. Detailněji se zabývá osobou Wernera Ventzkiho, bývalého vrchního starosty Lodže, tehdy přejmenované na Litzmannstadt. Kritizuje, že je nyní Ventzki v Německé spolkové republice zaměstnán na ministerstvu pro "vysídlence", a také, že jistě není jediným nacistou, který se v těchto úřadech uplatnil. Existuje mnoho důkazů o Ventzkiho vině, mezi nimi například dopisy, ve kterých ujišťuje o své oddanosti Hitlerovi. Potrestání nacistických zločinců tedy rozhodně ještě není u konce.[248] Toto upozornění na potrestání dosud nepotrestaných nacistických zločinců se objevuje právě v tzv. druhé vlně, kdy opět vzrostl zájem o otázku viny a trestu, tedy těsně před jedním z největších procesů s nacistickým zločincem Adolfem Eichmannem. Nabízí se zde proto otázka, zda i tato připomínka není do jisté míry účelová.

4. 7 Beletristické počiny o lodžském ghettu

Články týkající se beletristických počinů o ghettu Lodž se ve Věstníku a Židovské ročence začínají objevovat s nástupem destalinizace a četněji se s nimi setkáváme v první polovině 60. let. Právě od konce 50. let vstupuje šoa znovu výrazně na literární scénu, jsou vydány knihy autorů jako např. Ladislava Fukse, Arnošta Lustiga či Jana Otčenáška.[249] Je třeba zmínit, že knihy o koncentračních táborech vycházely již bezprostředně po válce. Mezi publikovanými vzpomínkami vyniká například kniha dvou českých židů, Oty Krause a Ericha Kulky, pojednávající o osvětimském koncentračním táboře, „Továrna na smrt“, vydaná roku 1946.[250]

V Židovské ročence vydané roku 1958 se setkáváme s úryvkem z rukopisu Františka Kafky s názvem „Příběhy sedmi svetrů“. Vůbec poprvé se tak v tomto periodiku objevuje téma lodžského ghetta – zde věnované především osobě jeho starosty, Mordechaji Chaimu Rumkowskému. Jak si lze všimnout, František Kafka popisuje tohoto rozporuplného muže vcelku pozitivně. „Nemá se za

248 V Lodži číhala smrt.... VŽNO, XXII, č. 7, 1. 7. 1960, s. 8.
249 Holý, Jiří (ed.). Holokaust v české, slovenské a polské literatuře. Praha: Karolinum, 2007, s. 13.
250 Tamtéž, s. 12.

co hanbit! Může být hrdý na ta léta...“, uvádí autor úryvku.[251] Neposluhoval Němcům, i když musel mnohé vytrpět, držel ghetto proti Němcům, jak dlouho jen mohl. Zároveň se však dozvídáme, že byl v mládí podezříván ze zneužívání mladých děvčat. Je také popsán jako člověk již starý a unavený prací. „Ne, nemá syna. Zanechává po sobě jen ghetto Lodž. Jen svou práci...“[252]

Z tohoto krátkého úryvku se také dozvídáme o životě a dění v lodžském ghettě. Rumkowski vzpomíná na lodžské krejčí, kteří měli velmi dobrou pověst všude ve světě. Popisuje, jak bylo ghetto přelidněné, jak jeho obyvatele sužoval hlad a byly kvůli tomu pořádány dokonce i hladové bouře. Neopomíná ani cikánský tábor, v němž zemřely i stovky jugoslávských partyzánů. Dočteme se zde i o dětském táboře uvnitř ghetta, jehož dětští vězni byli přísně střeženi, aby nikdo nepoznal, že jsou zde drženi též děti přivezené sem odkudsi z Čech. Přemítá nad tím, jaké by to bylo, kdyby se lidé v poslední chvíli vzbouřili. Jak by však mohli? „Nemají zbraní, aby se mohli bránit.“[253] Na to vše si nyní Aelteste der Juden, před svou poslední cestou, cestou na smrt, vzpomíná.

Hned o rok později vychází v Židovské ročence úryvek z románu „Krutá léta“ (zde uvedeno pod názvem „Těžká léta“) od Dr. Františka Kafky, který získal v listopadu 1958 v soutěži vypsané Svazem protifašistických bojovníků druhou cenu.[254] Tento úryvek se věnuje jedné z nejničivějších akcí v ghettě – špere. Akce, jež propukla v září roku 1942, měla ghetto zbavit dětí, starých a nemocných, a vytvořit tak z ghetta město práce. Vyprávění nám ukazuje tuto akci z několika pohledů. Nejprve je zde ukázka rozhovoru mezi Ernstem Bibowem a Rumkowským, kterému Bibow oznámí připravovanou akci a odmítá s ním jakkoliv diskutovat. Rumkowskému nezbývá nic jiného než se podřídit a zachránit aspoň pracující část obyvatelstva ghetta. Je tu zobrazen spíše jako oběť, jež musela uposlechnout rozkazy shora, než jako původce všeho zla. Opět se tu nachází zmínka o dětském táboře, ve kterém bylo umístěno na 80 lidických dětí. Dle Bibowova rozkazu má Rumkowski sehnat k těmto dětem českého lékaře. Ani tento případ však nekončí šťastně, děti jsou i s lékařem odvezeny do zámečku v Chelmnu a zde zavražděny.

Dále jsou v úryvku vylíčeny osudy dalších českých židů během akce špera. Je zde popsán strach, kterým byly sužovány matky dětí, které měly být deportovány z ghetta. Jejich úspěšné a neúspěšné pokusy o jejich záchranu. Je zde vykreslen i nesnesitelný hlad, poněvadž výdej potravin byl na celý týden zastaven. Setkáváme se i s odvahou Pavla Vrby, jedné z hlavních postav tohoto románu, jenž neváhal riskovat svůj život, aby pomohl přátelům obstarat trochu zeleniny. I v tomto románu, pojednávajícím o životě v ghettě, se setkáme s různými typy osob stejně jako v běžném životě a o to bližší nám jsou jejich osudy, jež s nimi při čtení tohoto románu, ale i jen tohoto úryvku,

251 Starosta Rumkowski odchází. Židovská ročenka, 5719, 1958-1959, s. 109.
252 Tamtéž, s. 106.
253 Tamtéž, s. 109.
254 Špere. Židovská ročenka, 5720, 1959-1960, s. 71.

napjatě prožíváme.[255]

Téhož roku je ve Věstníku uveřejněna povídka Františka Kafky s názvem „Němý druh“ pojednávající o útěku z ghetta. Vyprávění se začíná třemi nejdůležitějšími okamžiky, na které se upamatovává jeho hlavní hrdina Jiří Frischman. Byl to nástup do transportu, kdy se rozloučil se svou manželkou a synem, poté chvíle, kdy se mu již v ghettě dostal do rukou dopis od jeho ženy, ve kterém mu sděluje, že se vdá za svého přítele, a konečně vzpomínka na noc, kdy se mu podařilo proplazit se pod ostnatým drátem a uprchnout z ghetta. Jak zmiňuje, s útěkem mu pomohl německý strážce u drátů, jenž byl však antifašista a vrátil se z fronty zmrzačen. Našeho utečence objevil u lesa polský sedlák, který se nad objeveným mužem nijak nepodivoval a nechal ho u sebe na samotě přebývat. Aby se uprchlík neprozradil, předstíral po celou dobu, že je hluchoněmý. Na počátku jara 1945, kdy se již přiblížila sovětská armáda, se rozhodl odejít. Po cestě potkal svého němého druha – krávu. „Šel jsem k městu a po celou dobu jsem měl jen jednoho němého druha, krávu, šli jsme tři dny krajem, a to zvíře jakoby vědělo, co si myslím, rozuměli jsme si, jak si člověk někdy nerozumí s člověkem, až jsme přišli sem...“[256] Poté, co došel do Katovic, se dostal do sběrného tábora, kde, neschopen slova po tak dlouhém mlčení, pouze vyryl do zdi slovo „Praha“. Čech, jenž za ním přišel, ho podezíral, že je nacista vydávající se za Čecha. O pár minut později však Jiří Frischman poznal v muži stojícím opodál svého bývalého spolužáka, jenž byl také transportován do lodžského ghetta. Po dvou letech mlčení ze sebe dostal první slova. Vylíčil svému kamarádovi, jak ho doprovázela kráva, kterou nyní chtěli ostatní zabít a nasytit se jejím masem. Náš zachránce posmutněl, ale nic nenamítal, jídla nebylo dostatek. O to větší měl pak radost, když zjistil, že kráva – jeho věrný němý druh – mezitím odešla a tím se zachránila.

Osoba Jiřího Frischmana se objevuje i v Kafkově románu „Krutá léta“, v němž však vystupuje pod jiným jménem. V románu se ale nedozvídáme o osudu vězně po jeho útěku. Ti, co si toto krátké vyprávění přečtou, si jistě vzpomenou, pokud román četli, na postavu českého žida, jemuž se z ghetta podařilo uprchnout. Právě v tomto úryvku si můžeme všimnout pozitivního vyobrazení jak polského sedláka, jenž nabídl utečenci bez rozmýšlení střechu nad hlavou, tak dokonce i německého strážného, který Frischmanovi s útěkem pomohl.

Roku 1963 Věstník přichází s recenzí věnovanou čtyřem knihám s židovskou tématikou s podtitulem „Lodžské ghetto: historická skutečnost a tvůrčí fantazie“. Celý článek je v podstatě věnován, zde již zmíněnému, románu „Krutá léta“ spisovatele Františka Kafky, jenž vyšel poprvé právě v tomto roce. Knihu pojednávající o životě a lidech v Lodži pro Věstník zhodnotil polský spisovatel A. Piwowarczyk, jenž se zabývá dokumenty o lodžském ghettu. Jak sám uvádí: „Mohu

255 Špere. Židovská ročenka, 5720, 1959-1960, s. 71-82.
256 Němý druh. VŽNO, XXIV, č. 1, 1. 1. 1962, s. 11.

prohlásit s celou odpovědností, že nebylo dosud a není dosud jiné literární dílo, které by hovořilo o životě v polských ghettech v době války tak shodně s historickou pravdou, tak vyčerpávajícím a přitom tak dokonale uměleckým způsobem. Tvůrčí fantazie se v „Krutých letech“ naprosto kryje s historickou skutečností.“.[257] Srovnává tento román s do té doby publikovanými literárními díly věnovanými lodžskému ghettu. Prvním dílem je cyklus esejí vynikajícího polského prozaika Adolfa Rudnického, jenž však nemá se skutečností nic společného, ačkoliv Rudnický žil v Polsku a pobyl i ve varšavském ghettu. Dalším literárním počinem, se kterým Kafkova „Krutá léta“ konfrontuje, jsou „Zápisky z lodžského ghetta“ od Josefa Poznaňského. Přestože byla kniha napsána ještě v ghettě, jedná se, jak uvádí Piwowarczyk, o souhrn velmi subjektivních, zúžených a malicherných poznámek. Závěrem své recenze dodává: „Tak dokonalou knihu, odehrávající se v Polsku, dosud nevytvořil žádný z polských autorů. Jde-li o tématiku polských ghett, není v polské řeči tak vynikajícího románu.“.[258]

Větší část článku je věnována také rozporuplné osobě, jedné z ústředních postav ghetta, Mordechaji Chaimu Rumkowskému. Právě zde Piwowarczyk upozorňuje na to, co případně může vzbudit a pravděpodobně vyvolá výhrady ke knize Františka Kafky. Je tím způsob, jakým je starosta ghetta popsán. Přes všechny své dobré i zlé charakterové rysy, byl Rumkowski v nepříznivých podmínkách panujících v ghettu výtečným organizátorem i politikem. „Umístit tuto postavu, o jejíchž činech i úmyslech máme zachyceny dokumenty, správně v literatuře, není jednoduchou záležitostí. Vždyť ani historikové se nemohou o tomto tématu dohodnout.“[259]

V Židovské ročence se po delší odmlce objeví ještě dva podobné články a to až v 70. letech, tedy až několik let po tom, kdy znovu začaly být vydávány paměti přeživších šoa a současně započal dokumentační sběr vzpomínek na druhou světovou válku. Je třeba zmínit, že ještě na počátku normalizace gradoval zájem o Terezín jako o největší koncentrační tábor v českých zemích a vláda dokonce přislíbila úpravu jeho hlavních objektů.[260]

Počátkem roku 1975 vychází v Židovské ročence článek s názvem „Však v tomhle bláznovství...“ od Irene Landkoff – Jerisonové, přeložený Františkem Kafkou. Jedná se o krátké vyprávění popisující jeden prosincový den v lodžském ghettě. Hrdinkami tohoto vyprávění jsou dvě dívky, které se po cestě do práce dozvídají o bezcitném střílení německých stráží do židů pohybujících se blízko ostnatých drátů. I tyto dívky musely cestou domů procházet kolem drátů a podivovaly se nad tím, jak to že ještě nikdo neproboural zeď v blízkosti jejich domu, aby tolik lidí

257 Čtyři knihy se židovskou tematikou. VŽNO, XXV, č. 5, 1. 5. 1963, s. 7.
258 Tamtéž, s. 7.
259 Tamtéž, s. 7.
260 Soukupová, Blanka. Šoa ve veřejném mínění českých židů. In: Nosková, Helena; Bednařík, Petr (eds.). Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010, s. 181.

nemuselo zbytečně riskovat životy. V práci se dozvěděly, že Američané se zapojili do války, a mezi všemi pracujícími děvčaty propuklo nadšení. „Šeptanda byla novinami, rozhlasem i pouličním kamelotem ghetta a měly jsme sklon to všechno přijmout. Zkušenost nás naučila věřit každé špatné zprávě. Dobrým zprávám jsme potřebovaly věřit, abychom mohly žít.“.[261]

A tak se mělo za to, že Němci střílejí, protože Amerika vstoupila do války, a konec už je na blízku. Přesto však dívky přepadl strach při pomyšlení na cestu domů. Často si v ghettu povídaly o tom, co budou dělat, až budou svobodné. Navštěvovaly zde také tajně školu. K čemu jim to však bylo? Blížily se k domu, v němž bydlely, až je zastavil německý strážný, který je poslal zpět. Čekaly to nejhorší. Ránu z pušky a konec. Obě však nezraněné doběhly na konec ulice, kde uviděly probouranou zeď. Již nemusely procházet kolem drátů. Pocit úlevy však kazila jedna věc, Vanda, jedna z dívek, začala kašlat krev, příznak jedné z nejobávanějších nemocí ghetta. Dožijí se vůbec konce tohoto ghetta?[262]

Ještě roku 1979 se objevuje v Židovské ročence článek s názvem „Lodžská filatelie“, sestavený převážně z úryvku z knihy Františka Kafky „Krutá léta“. Na jaře roku 1944, kdy již bylo jasné, že likvidace ghetta je nevyhnutelná, se sešli tři nejmocnější muži židovské správy, Mordechaj Chaim Rumkowski, Iser Grynsztajn a Ajzik Winawer. Právě Winawer byl autorem myšlenky, že pokud bude nyní vydána poštovní známka, kterou velitel německé správy Bibow neschválí, stane se z ní po válce devíza. Rumkowski souhlasil a známka s vyobrazením dílen, německého vojáka, hlídajícího přechod přes Zgierskou, hlavou starosty a Davidovy hvězdy, byla rozdělena mezi hrstku mocných v ghettě. Sám Rumkowski, jak je zde uvedeno, věděl, že ho čeká jistá smrt, že transporty směřují ne na práci, ale do Osvětimi. Přesto však byli lidé v ghettě ochotni za známku, poválečnou devízu, zaplatit nemalé peníze. Nikdo z těch, kdo získali známku ghetta jako devízu pro první dny na svobodě, však nepřežil. Čtvrtarch známek, jenž ukryl grafik podílející se na tvorbě těchto známek, byl objeven až dvacet roků po konci války, když se dřevěné stavení v Mlýnské ulici bouralo, aby ustoupilo montovanému domu. Bylo osudem lodžské filatelie, že nepřinesla nikomu z těch, kdo v ghettě známku získali, sebemenší prospěch.[263]

Jak je možné si všimnout, převážná část článků věnovaná beletrii o lodžském ghettě se zabývá dílem Františka Kafky, který byl v tomto ghettu vězněn. Především v Židovské ročence se objevují úryvky z jeho nejúspěšnější knihy „Krutá léta“, která velmi poutavě vypráví o každodenním dění v ghettě a o osudech, nejen českých, židů zde uvězněných. I z těchto beletristických počinů lze vyčíst spoustu důležitých informací o lodžském ghettu. Podávají nijak

261 Však v tomhle bláznovství. Židovská ročenka, 5736, 1975-1976, s. 91.
262 Tamtéž, s. 88-94.
263 Lodžská filatelie. Židovská ročenka, 5740, 1979-1980, s. 104-115.

nezkreslený obraz ghetta a navíc přidávají ještě onu autentičnost, konkrétní osudy skutečných osob, které nás o to víc vtáhnou do děje.

5. Závěr

Z prostudování jednotlivých článků zabývajících se lodžským ghettem a celkového kontextu doby je patrné, že nejvíce pozornosti bylo otázce holocaustu věnováno v bezprostřední době po skončení války a následně v 60. letech, kdy nastalo jisté uvolnění ve společnosti a zájem o tuto tématiku opět vzrostl. Téma lodžského ghetta se ve Věstníku poprvé objevuje až s odstupem času, konkrétně v březnu roku 1947, kdy se začínají ucelovat dostupné informace a počty týkající se osob deportovaných do Lodže. Nejprve se tedy téma lodžského ghetta objevuje v souvislosti se statistickými daty. Od té doby se s menšími přestávkami píše o lodžském ghettu až do roku 1949. Další větší vlna těchto článků nastává s počátkem roku 1960, kdy jsou tyto články velmi frekventované až do roku 1967. Právě od 60. let, těsně před procesem s nacistickým zločincem Eichmannem v roce 1961, se Věstník výrazněji věnuje vzpomínkám očitých svědků na ghetto Lodž. 60. léta jsou dobou, kdy se obraz ghetta ucelí, z článků se dozvíme, jak ghetto fungovalo, jaká zde byla situace nebo v jakých oblastech se zde čeští židé uplatnili. Naopak v 70. a 80. letech je tomuto tématu věnována menší pozornost, vzpomíná se na něj především při příležitosti výročí prvních pražských transportů.

Patrné jsou ve Věstníku také dvě vlny spojené se zájmem o otázku viny a trestu. První přichází těsně po válce, tedy v době prvních velkých procesů s nacistickými zločinci, kdy se objevují i první články o potrestání lodžských velitelů. Zvýšený zájem se poté opět věnuje této tématice ve spojitosti s procesem s Adolfem Eichmannem roku 1961. V druhé polovině 60. let se znovu ve Věstníku píše o potrestání nacistů z Lodže. Z těchto článků lze vyčíst i kritický podtón vůči Německé spolkové republice, ve které tito zločinci v klidu pobývají. Tato kritičnost vůči Západu obecně je však nejznatelnější na přelomu 40. a 50. let, dále také počátkem let sedmdesátých spjatých s nástupem normalizace. Vliv propagandy a cenzury je v některých článcích nepřehlédnutelný. Některé články bezpochyby přispěly k podpoře režimu, například tam, kde se vytváří obraz bratrského polského národa nebo lodžského bojovníka v souladu s politickou propagandou. Autoři tak ve svých článcích podporují rozdělení na Západ a Východ a přispívají k vytváření obrazu „nepřítele ze Západu“. S tímto případem jasně koresponduje teorie založená na otázce moci, jež tvrdí, že obsah médií má sloužit těm, kteří mají politickou moc, v tomto případě komunistické straně. Dle další teorie masových médií, sociálně-konstruktivistické, je možné v některých článcích postřehnout jakési konstruování reality, například již zmíněného obrazu třídního nepřítele. Ne všechny články tedy zaujímají čistě objektivní pohled.

I přes nesporný vliv komunistické propagandy a cenzury lze obecně říci, že historická data

jsou uváděna v souladu s odbornou literaturou. Ani ve vzpomínkách očitých svědků jsem nenalezla odchylky od informací uváděných v odborných knihách zabývajících se lodžskou tématikou. Ve Věstníku, kromě mnoha reportáží, pokusů o historiografický přehled či zpráv a oznámení, a především v Židovské ročence bylo uvedeno i velké množství vzpomínek očitých svědků a ukázek z beletrií, které podaly velmi autentický obraz ghetta a přiblížily čtenáři tehdejší atmosféru panující v lodžském ghettu. O to zajímavější jsou některé reportáže, ve kterých se nedozvídáme jen strohá fakta, ale zvláště onu osobní zkušenost, která dokáže přiblížit jedinečnost lodžského ghetta.

Přestože jsou tedy informace z článků ve Věstníku a Židovské ročence v souladu s informacemi z odborné literatury, je v některých článcích patrná jistá zpolitizovanost a poplatnost komunistickému režimu. Ukázkovým příkladem může být reportáž o pomoci polského lidu židům vězněných v ghettech. Tento článek, uveřejněný ve Věstníku v roce 1951, jasně koresponduje s dobovou atmosférou, převzetím moci komunistickou stranou po únorovém převratu a utužením režimu. Článek varuje před nebezpečným Západem, bagatelizuje jeho pomoc za druhé světové války a naopak oslavuje polský lid, který údajně vždy stál na straně židů.

Podle mého názoru byl tématu lodžského ghetta věnován dostatečný prostor na to, aby si čtenář udělal přehled o tomto polském ghettu a pražských deportacích na toto nechvalně proslulé místo. Právě při příležitostech výročí těchto pěti transportů do lodžského ghetta byly články věnující se lodžskému tématu zveřejňovány nejčastěji. Mnohdy byla tato výročí připomínána v souvislosti se vzpomínkou očitého svědka na konkrétní dění v ghettu. Nutno však dodat, že výročí likvidace či pražských transportů do ghetta Lodž nebyla vzpomínána pravidelně jako například výročí povstání ve varšavském ghettu či vyvraždění rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau z noci 8. 3. na 9. 3. 1944.

Je třeba zmínit, že ač se z nashromážděných článků dozvíme vše podstatné, i například to, v jaké oblasti se čeští židé v ghettu uplatnili, uváděné počty deportovaných a přeživších jsou poněkud nepřesné a s postupem času se mění. Ve všech zprávách a reportážích se hovoří o počtu 5 000 deportovaných osob z Prahy do lodžského ghetta. Miroslav Kárný uvádí v Terezínské pamětní knize vydané roku 1995 konečné číslo 5 002 osob, v druhém transportu bylo zřejmě o dvě osoby více.[264] Komplikovanější je to s počtem přeživších českých židů. Toto číslo se ve Věstníku objevuje méně často. Poprvé je uveřejněno až roku 1947 a uvádí počet 244 přeživších. Poté se toto číslo ještě třikrát změní, z 280 na 267 a naposledy na 240 přeživších osob. V Terezínské pamětní knize je uvedeno celkem 276 českých židů,[265] kteří se zachránili, avšak Seeman ve své knize toto číslo dále upřesňuje na 277 přeživších.[266]

264 Kárný, Miroslav. Terezínská pamětní kniha. Praha: Melantrich, 1995, s. 77.
265 Tamtéž, s. 77.
266 Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 241.

Závěrem lze říci, že Věstník podává velmi ucelený obraz lodžského ghetta. Židovská ročenka historii ghetta nijak nerozvádí, spíše uvádí příspěvky Františka Kafky přibližující nesnadný život v ghettu. Je třeba zmínit, že přestože bylo lodžskému tématu věnováno poměrně velké množství zpráv, oznámení či reportáží, bylo toto ghetto nepochybně ve stínu Terezína, Osvětimi či varšavského ghetta, kterým byl věnován nesporně větší prostor na stránkách těchto periodik. U těchto míst se také pravidelně připomínala výročí nebo výstavba pomníků a památníků jejich obětem.

Bylo by zajisté zajímavé se zaměřit i na jiná periodika s cílem zjistit, zda by se v nich nalezly nějaké informace týkající se ghetta Lodž, a zhodnotit, jak bylo lodžské ghetto reflektováno v nežidovských periodikách.

Seznam literatury a pramenů

Arendtová, Hannah. O násilí. Praha: Oikoymenh, 2004.

Assmann, Jan. Kultura a paměť. Praha: Prostor, 2001.

Bauer, Jehuda. Úvahy o holokaustu. Praha: Academia, 2009.

Bauman, Zygmunt. Modernita a holocaust. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010.

Brod, Petr. Židé v poválečném Československu. In: Veber, Václav (ed.). Židé v novodobých dějinách. Praha: Karolinum, 1997.

Čermáková, Radka. Poválečné Československo. Obnovený stát ve střední Evropě. In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009.

Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984.

Daněk, Radoslav. Poválečná konfiskace hotelu Palace v Moravské Ostravě. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2010. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2011.

Dobroszycky, Lucjan (ed.). The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944. New York: Yale University Press, 1984.

Finkelstein, Norman. Průmysl holocaustu: Úvahy o zneužívání židovského utrpení. Praha: Dokořán, 2006.

Gilbert, Martin. Židé ve 20. století. Praha: Baset/Arista, 2003.

Groušl, Josef; Žiška, Jaroslav. Lavice obžalovaných zločinců. Jihlava: Orego, 2011.

Heitlingerová, Alena. Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha: G plus G, 2007.

Heitlingerová, Alena. Židovské mládežnické skupiny v Československu v šedesátých letech 20. století a jejich obnova po pádu komunismu (1989). In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Holý, Jiří (ed.). Holokaust v české, slovenské a polské literatuře. Praha: Karolinum, 2007.

Hroch, Miroslav a kolektiv. Úvod do studia dějepisu. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.

Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

Jelinek, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945-1949. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984.

Kafka, František. Krutá léta. Praha: Naše vojsko, 1963.

Kaplan, Karel. Československo v letech 1945-1948, 1. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

Kaplan, Karel. Československo v letech 1948-1953, 2. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

Kaplan, Karel. Československo v letech 1953-1966, 3. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.

Kaplan, Karel. Československo v letech 1967-1969, 4. část. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.

Kaplan, Karel; Tomášek, Dušan. O cenzuře v Československu v letech 1945-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999.

Kárný, Miroslav; Kárná, Margita; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998.

Kárný, Miroslav. Terezínská pamětní kniha. Praha: Melantrich, 1995.

Kempa, Andrzej; Szukalak, Marek. The Biographical Dictionary of the Jews from Lodz. Lódź: Oficyna Bibliofilów and Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzenie, 2006.

Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011.

Koura, Petr. Obraz holocaustu v českém hraném filmu. In. Holý, Jiří (ed.). Holokaust v české, slovenské a polské literatuře. Praha: Karolinum, 2007.

Krejčová, Helena. Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In: Jech, Karel (ed.). Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

Krejčová, Helena; Nosek, Bedřich. Židé v českých zemích 10. - 20. století: Příloha k Atlasu univerzálních dějin židovského národa. Praha: Victoria Publishing, 1995.

Krejčová, Helena; Svobodová, Jana; Hyndráková, Anna. Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942: Dokumenty. Praha: Maxdorf, 1997.

Krejčová, Helena. Židovské očekávání a zklamání po roce 1945. In: Malířová, Eva (ed.). Češi a Němci ztracené dějiny?. Praha: Prago Media, 1995.

Kuklík, Jan. Restituce židovského majetku. In: Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011.

Mahler, Martin. Holocaust v psychice potomků. In: Machačová, Helena. První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Praha: Spolek akademiků Židů, 2008.

Machačová, Helena. První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině

20. století. Praha: Spolek akademiků Židů, 2008.

Malířová, Eva (ed.). Češi a Němci ztracené dějiny?. Praha: Prago Media, 1995.

Margoliová-Kovályová, Heda. Na vlastní kůži. Praha: Československý spisovatel, 1992.

McQuail, Denis. Úvod do masové komunikace. Praha: Portál, 2009.

Milotová, Jaroslava. Okupační aparát a příprava transportů do Lodže. In: Kárný, Miroslav; Kárná, Margita; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1998. Praha: Academia, 1998.

Mlynárik, Ján. Dějiny židů na Slovensku. Praha: Academia, 2005.

Motl, Stanislav. Československo/Česko a stíhání nacistických zločinců I. In: Kolektivní monografie: Výzvy židovské současnosti 2010-2011. Praha: Spolek akademiků Židů, 2011.

Nepalová, Šárka. Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948. In: Kárný, Miroslav; Lorencová, Eva (eds.). Terezínské studie a dokumenty 1999. Praha: Academia, 1999.

Nora, Pierre. Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire. In: Smith, Laurajane (ed.). Cultural Heritage: Critical Concepts in Media and Cultural Studies, vol III. New York: Routledge, 2007.

Nosková, Helena; Bednařík, Petr (eds.). Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.

Novotná, Hedvika. Identita a paměť: období 1945-1948 v židovských memoárech. In: Salner, Peter (ed.). Židovská komunita po roku 1945. Bratislava: Zing Print, 2006.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2006. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2007. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2008. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2009. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2010.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2010. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2011.

Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2011. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2012.

Pernes, Jiří. Československo 1946-1992. Praha: Albatros, 1997.

Pěkný, Tomáš. Historie židů v Čechách a na Moravě. Praha: Sefer, 2001.

Polonsky, Antony (ed.). Jews in Lodz 1820-1939. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2004.

Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. I: 1350-1881. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2010.

Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. II: 1881-1914. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012.

Polonsky, Antony. The Jews in Poland and Russia vol. III: 1914-2008. Portland: The Littman Library of Jewish Civilization, 2010.

Rataj, Jan. Destalinizace a reformní myšlení v Československu 1962-1968. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Rataj, Jan; Houda, Přemysl. Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2010.

Rothkirchen, Livia. The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust. Jerusalem: Yad Vashem, 2005.

Salner, Peter (ed.). Židovská komunita po roku 1945. Bratislava: Zing Print, 2006.

Salner, Peter. Niektoré aspekty činnosti židovských organizácií na Slovensku v rokoch 1956-1969 (prípadová štúdia na základe zachovaných dokumentov ÚZŽNO a ŽNO Bratislava). In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Salner, Peter. Premeny židovskej Bratislavy. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavatelstvo PT, 2008.

Salner, Peter. Stratégia slovenských Židov po Šoa. In: Machačová, Helena. První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Praha: Spolek akademiků Židů, 2008.

Salner, Peter; Vrzgulová, Monika (eds.). Reflexie holokaustu. Bratislava: Zing Print, 2010.

Salner, Peter. Židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945-1953. In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009.

Sedlák, Petr. Obnovování a organizace židovských náboženských obcí v českých zemích po skončení 2. světové války. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006.

Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000.

Smith, Laurajane (ed.). Cultural Heritage: Critical Concepts in Media and Cultural Studies, vol III. New York:

Routledge, 2007.

Soukupová, Blanka (ed.). Neklidná krajina vzpomínání: Konkurenční společenství paměti ve městě. Praha: Karolinum, 2010.

Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Soukupová, Blanka. Poválečná židovská Morava v materiálech státního úřadu (sekretariátu) pro věci církevní. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2011. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2012.

Soukupová, Blanka. Proměny reflexe šoa v politice židovské reprezentace. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009.

Soukupová, Blanka. Šoa ve veřejném mínění českých židů. In: Nosková, Helena; Bednařík, Petr (eds.). Národnostní menšiny, multikulturalita, vzdělávání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.

Soukupová, Blanka. Židé a židovská reprezentace v českých zemích v letech 1945-1948 (Mezi režimem, židovstvím a judaismem). In: Soukupová, Blanka; Salner, Peter; Ludvíková, Miroslava (eds.). Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: Od osvobození k nové totalitě. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009.

Soukupová, Blanka. Židé na Moravě od Pražského jara k normalizaci (do roku 1977). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2008. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009.

Soukupová, Blanka. Židé na Moravě po druhé světové válce. Východiska a zvláštnosti oproti Čechám. In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2005. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006.

Soukupová, Blanka. Židé na Moravě v letech 1957-1968: od destalinizace (říjen 1956) k Pražskému jaru (1968). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2007. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008.

Soukupová, Blanka. Židé na Moravě v padesátých letech 20. století (do zahájení destalinizace roku 1956). In: Pálka, Petr (ed.). Židé a Morava 2006. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007.

Soukupová, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In: Salner, Peter; Vrzgulová, Monika (eds.). Reflexie holokaustu. Bratislava: Zing Print, 2010.

Soukupová, Blanka. Židovská menšina v českých zemích v letech 1956-1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu. In: Soukupová, Blanka; Pojar, Miloš (eds.). Židovská menšina v Československu v letech

1956-1968: Od destalinizace k Pražskému jaru. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011.

Trunk, Isaiah. Lódź Ghetto. Bloomington: Indiana University Press, 2006.

Unger, Michal (ed.). The Last Ghetto: Life in the Lodz Ghetto 1940-1944. Jerusalem: Yad Vashem, 1995.

Unger, Michal. Reassessment of the Image of Mordechai Chaim Rumkowski. Jerusalem: Yad Vashem, 2004.

Veber, Václav (ed.). Židé v novodobých dějinách. Praha: Karolinum, 1997.

Wehle, Kurt. The Jews in Bohemia and Moravia: 1945-1948. In: Dagan, Avigdor/Fischl Viktor (ed.). The Jews of Czechoslovakia vol. III. New York, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America and Society for the History of Czechoslovak Jews, 1984.

Yegar, Moshe. Československo - sionismus – Izrael. Praha: Victoria Publishing, 1996.
Zelkowicz, Josef; Unger, Michal. In Those Terrible Days: Notes from the Lodz Ghetto. Jerusalem: Yad Vashem, 2002.

Roš Chodeš
Roš Chodeš, LX, č. 11, 1998.
Roč Chodeš, LXX, č. 9, 2008.

Věstník židovské obce náboženské v Praze/Věstník židovských náboženských obcí v Československu
Terezín – Ghetto. VŽNO, VII, č. 4, 15. 12. 1945.
Terezín. VŽNO, VIII, č. 11, 1. 10. 1946.
Přehled pražských transportů na východ. VŽNO, IX, č. 5, 1. 3. 1947.
Velitel lodžského ghetta odsouzen k smrti. VŽNO, IX, č. 12, 15. 6. 1947.
Zpráva evidenčního oddělení RŽNO. VŽNO, IX, č. 24, 21. 11. 1947.
Českoslovenští židé, zemřelí v ghettu v Lodži. VŽNO, X, č. 13, 26. 3. 1948.
Stručně za tečkou. VŽNO, X, č. 38, 17. 9. 1948.
Nezúčastnil se …. VŽNO, X, č. 39, 24. 9. 1948.
Historie lodžského ghetta. VŽNO, X, č. 40 a 41, 1. 10. 1948.
Židovský historický ústav získal materiál z lodžského a krakovského ghetta. VŽNO, XI, č. 4, 28. 1. 1949.
Stručně za tečkou. VŽNO, XI, č. 38, 23. 9. 1949.
Stručně za tečkou. VŽNO, XI, č. 43 a 44, 28. 10. 1949.
Jak pomáhal polský lid povstalcům židovského ghetta. VŽNO, XIII, č. 26, 27. 6. 1951.
Abeceda smrti. VŽNO, XIII, č. 42, 17. 10. 1951.
Přežila jsem Osvětim. VŽNO, XX, č. 4, 1. 4. 1958.
Zprávy ze světa. VŽNO, XXII, č. 4, 1. 4. 1960.
V Lodži číhala smrt.... VŽNO, XXII, č. 7, 1. 7. 1960.
Statistický úřad v lodžském ghettu. VŽNO, XXII, č. 12, 1. 12. 1960.
Děti. VŽNO, XXIII, č. 3, 1. 3. 1961.
O hasičích v lodžském ghettu. VŽNO, XXIII, č. 3, 1. 3. 1961.

Stručná kronika lodžského ghetta. VŽNO, XXIII, č. 10, 1. 10. 1961.

Němý druh. VŽNO, XXIV, č. 1, 1. 1. 1962.

Zprávy ze světa. VŽNO, XXIV, č. 3, 1. 3. 1962.

Čtyři knihy se židovskou tematikou. VŽNO, XXV, č. 5, 1. 5. 1963.

Zprávy ze světa. VŽNO, XXVI, č. 1, 1. 1. 1964.

Ghetto, kam šly první pražské transporty. VŽNO, XXVI, č. 12, 1. 12. 1964.

Hnutí odporu v lodžském ghettě. VŽNO, XXVII, č. 7, 1. 7. 1965.

Zprávy ze světa. VŽNO, XXVII, č. 11, 1. 11. 1965.

Rok 1966. VŽNO, XXVIII, č. 1. 1. 1. 1966.

Zprávy ze světa. VŽNO, XXVIII, č. 2, 1. 2. 1966.

Vězni z Prahy jako kronikáři v Lodži. VŽNO, XXIX, č. 7, 1. 7. 1967.

Zprávy ze světa. VŽNO, XXXII, č. 9, 1. 9. 1970.

První deportace do lodžského a minského ghetta. VŽNO, XXXIII, č. 9, 1. 9. 1971.

Před 35 roky: první transporty do Lodže. VŽNO, XXXVIII, č. 11, 1. 11. 1976.

Proč mi bývá smutno. VŽNO, XLIII, č. 10, 1. 10. 1981.

Nisko, Lodž, Minsk – a potom Terezín. VŽNO, XLVI, č. 10, 1. 10. 1984.

50 let Věstníku židovských náboženských obcí v Československu. VŽNO, L, č. 9, 1. 9. 1988.

<u>Židovská ročenka</u>

Starosta Rumkowski odchází. Židovská ročenka, 5719, 1958-1959.

Špere. Židovská ročenka, 5720, 1959-1960.

Však v tomhle bláznovství. Židovská ročenka, 5736, 1975-1976.

Perzekuce českých židů v letech 1939-1945. Židovská ročenka, 5739, 1978-1979.

Lodžská filatelie. Židovská ročenka, 5740, 1979-1980.

Platidla z koncentračních táborů. Židovská ročenka, 5748, 1987-1988.

Výhry a prohry A. Frischera. Židovská ročenka, 5769, 2008-2009.

Internetové zdroje

Drda, Adam. Už skoro nikdy nebrečím. Příběh Anny Hyndrákové, rozené Kovanicové [online]. Vystaveno 2. 3. 2014. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/plus/pribehy/_zprava/uz-skoro-nikdy-nebrecim-pribeh-anny-hyndrakove-rozene-kovanicove--1321415>.

Durďovičová, Martina. Strýček Artur [online]. Vystaveno 2009. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.maskil.cz/5770/3.pdf>.

Hemelíková, Blanka. František Kafka [online]. Vystaveno 2006. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=402>.

Karpińska, Grazyna Ewa. Since Now a City Is There: Remarks on a City Center. Examples from the City of Lodz [online]. Vystaveno 2009. [cit. 12. 3. 2014]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/11-2009-2/since-now-a-city-is-there-remarks-on-a-city-center.-examples-from-the-city-of-lodz.htmlhttp://lidemesta.cz/archiv/cisla/11-2009-2/since-now-a-city-is-there-remarks-on-a-city-center.-examples-from-the-city-of-lodz.html>.

Pavlát, Leo. Rudolf Iltis byl významnou postavou pražské židovské komunity [online]. Vystaveno 12. 8. 2012. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/1093361>.

Pavlát, Leo. Rudolf Iltis – osobnost pražské židovské komunity [online]. Vystaveno 5. 8. 2007. [cit. 10 5. 2014]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/salom/_zprava/369044>.

Pěkný, Tomáš. Ota Ornest (1913-2002) [online]. Vystaveno 7. 8. 2011. [cit. 10 5. 2014]. Dostupné z: <http://www2.holocaust.cz/cz/resources/ros_chodes/2002/09/ornest>.

Soukupová, Blanka. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“ [online]. Vystaveno 2012. [cit. 25. 4. 2014]. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/14-2012-1/postoj-statu-k-zidovskemu-nabozenskemu-spolecenstvi-v-ceskych-zemich-v-letech-1956%E2%80%931968.html>.

Přílohy

Přehled pražských transportů do Lodže podle Terezínské pamětní knihy[267]

Transport	Datum vypravení transportu	Počet zařazených osob	Počet zahynulých	Počet osvobozených
A	16. 10. 1941	1000	976	24
B	21. 10. 1941	1002	922	80
C	26. 10. 1941	1000	937	63
D	31. 10. 1941	1000	937	63
E	3. 11. 1941	1000	954	46
Celkem		5002	4726	276[268]

Jeden ze tří dřevěných mostů, po kterých proudily davy židovských dělníků do blízkých továren.

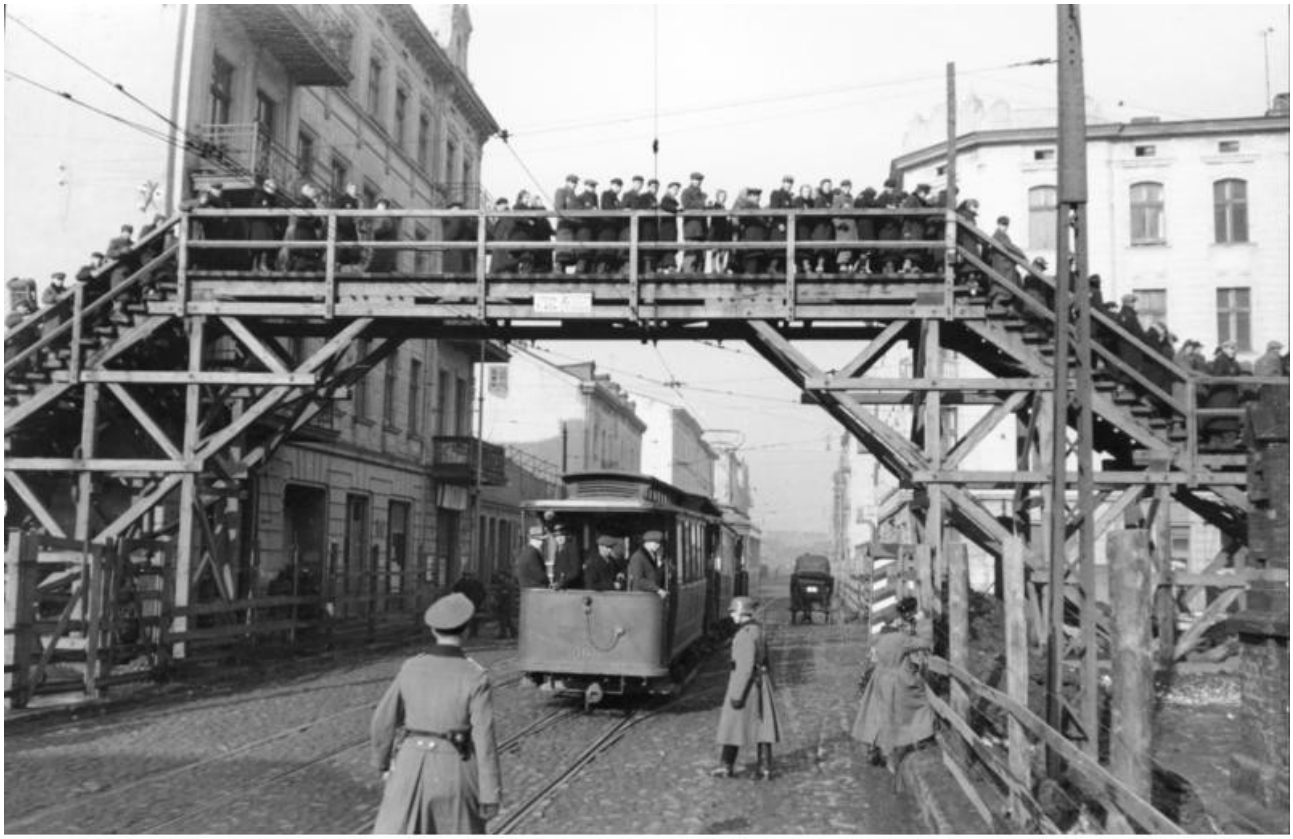

Dostupné z: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_101I-133-0703-20,_Polen,_Ghetto_Litzmannstadt,_Br%C3%BCcke.jpg>.

267 Kárný, Miroslav. Terezínská pamětní kniha. Praha: Melantrich, 1995, s. 78.

268 Seeman uvádí počet 277 přeživších a na základě připomínek upřesňuje osudy čtyř osob deportovaných do Lodže. Seeman, Richard. Ghetto Litzmannstadt 1941-1944. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000, s. 241.

Ghetto, oddělené od zbytku města dřevěným plotem.

Dostupné z: <http://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1070786>.

Starší židů, Mordechaj Chaim Rumkowski, při jednom ze svých projevů v ghettu.

Dostupné z: <http://www.holocaustresearchproject.org/ghettos/rumkowski.html>.

Chlapci pracující v jednom z mnoha resortů.

Dostupné z: <http://www.theholocaustexplained.org/ks3/life-in-nazi-occupied-europe/ghettos-case-studies/work-with-lodz-ghetto/#.U6aLvZR_u_g>.

První deportace z ghetta, leden 1942.

Dostupné z: <http://ww2today.com/19th-january-1942-the-final-journey-from-ghetto-to-death-camp>.